

В. Ткаченко
Ю. Губа

Дорогою Трудових Звитяг

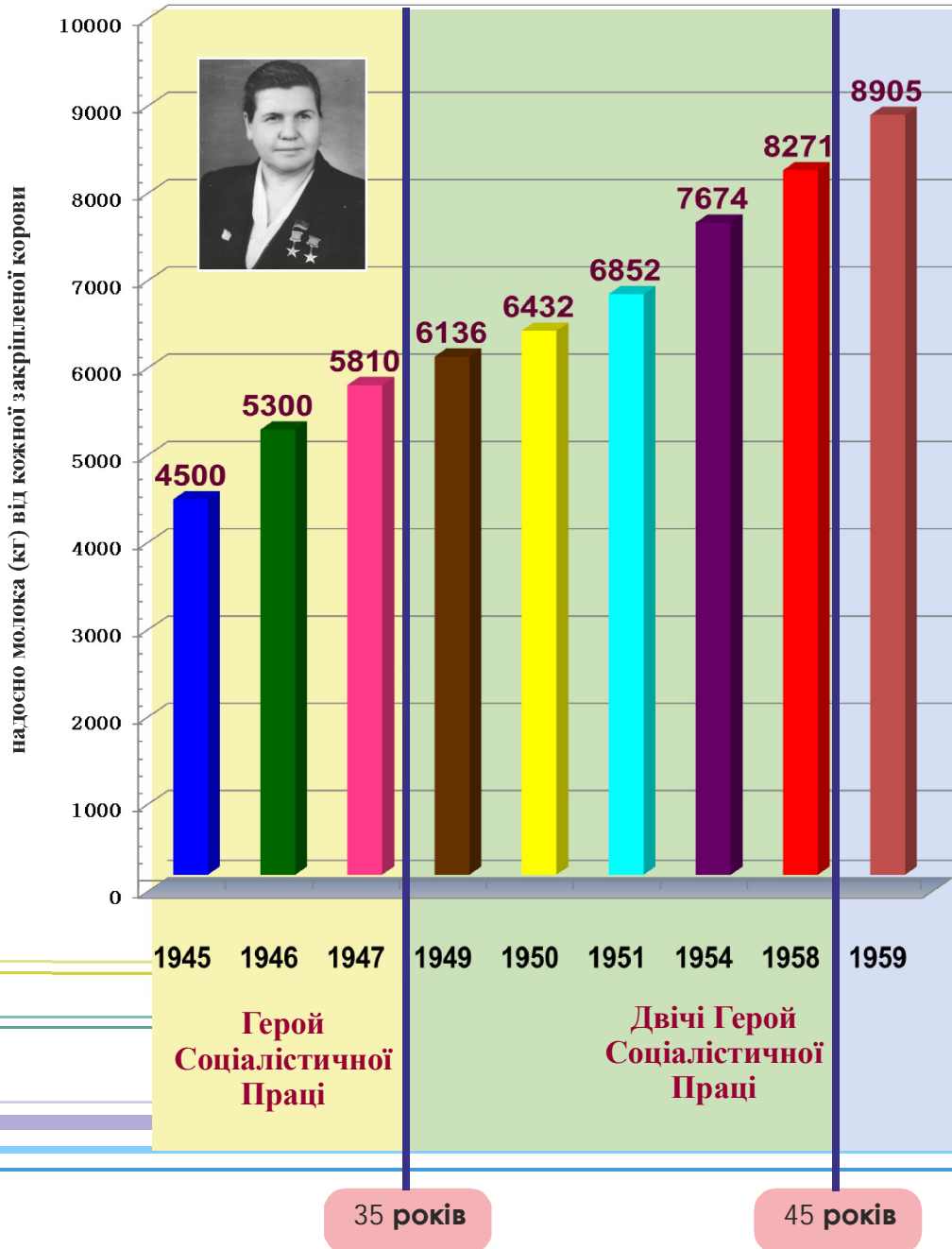
до 100-річчя від дня народження
двічі Героя Соціалістичної Праці
Марії Харитонівни Савченко

2013

ВЕЛИКЕ МОЛОКО МАРІЇ САВЧЕНКО

МАЛОВИСТОРОПСЬКИЙ КОЛЕДЖ ІМЕНІ П.С. РИБАЛКА
СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**В. Ткаченко
Ю. Губа**

Дорогою ТРУДОВИХ ЗВИТЯГ

до 100-річчя від дня народження
двічі Героя Соціалістичної Праці
Марії Харитонівни Савченко

На основі документальних фактів, літературних джерел, спогадів очевидців та власного спілкування із славетною землячкою, двічі Героєм Соціалістичної Праці М.Х. Савченко, автори розкрили її життєвий і трудовий подвиг, кредо: «Працюй так, щоб праця за тобою не скучала...»

В. Ткаченко., Ю. Губа. «Дорогою трудових звитяг: до 100 річчя від дня народження двічі Героя Соціалістичної Праці М.Х. Савченко», 2013 р.

**Передмова Міністра аграрної
політики та продовольства України
Миколи Присяжнюка
до книги «Дорогою трудових звитяг»
(до 100-річчя від дня народження двічі
Героя Соціалістичної Праці
М.Х. Савченко)**

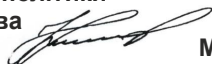
27 квітня 2013 року в Україні святкуватимуть 100-річчя від дня народження двічі Героя Соціалістичної Праці Марії Харитонівни Савченко.

Кожна епоха має своїх героїв. Так було завжди і так буде. Змінюються часи, державний устрій, пріоритети, орієнтири. Але незмінними залишаються вічні загальнолюдські цінності – працелюбність, мужність, сміливість, відданість своїй справі. Саме ці якості повною мірою були притаманні героїні цієї книги, уродженці славетної Сумщини Марії Харитонівни Савченко.

Новатор колгоспного виробництва, заслужений працівник сільського господарства УРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці, мужня, чесна й працьовита людина, яка свого часу доклала багато зусиль для збереження виведеної в передвоєнні роки Лебединської бурої породи великої рогатої худоби. Разом з тим – щира, привітна, гостинна господиня, уособлення української жінки-матері, жінки-трудівниці, жінки-берегині, - особистість Марії Харитонівни, безперечно, варта найгучніших слів і щирого захоплення.

Вшанування пам'яті цієї достойної людини дозволить зберегти і розвинути славні традиції українського народу, зміцнити його єдність, сприятиме патріотичному вихованню підрастаючого покоління.

**Міністр аграрної політики
та продовольства
України**

М.В. Присяжнюк

М.В. Присяжнюк.
Міністр аграрної політики
та продовольства України

Ю.П. Чмир
Голова Сумської обласної
державної адміністрації

**Передмова голови
Сумської обласної державної
адміністрації Чмира Ю.П.
до книги «Дорогою трудових звитяг»,
присвяченої 100-річчю
з Дня народження двічі Героя
Соціалістичної праці М.Х. Савченко**

Дорогий читачу!

Ви тримаєте в руках книгу, яка розповідає про подвиг жінки-трудівниці, яка все своє життя присвятила рідній землі, – Марії Харитонівни Савченко.

Багато видатних людей подарувала світові благодатна сумська земля. У вихорі років та подій не загубилося й ім'я нашої уславленої трудівниці. Марія Харитонівна Савченко – двічі Герой Соціалістичної Праці, заслужений працівник сільського господарства.

Врятувавши серед лихоліття Великої Вітчизняної війни племінне стадо корів Лебединської породи, у повоснні роки вона досягла високих результатів у своїй роботі. Марія Харитонівна є гордістю не лише Сумщини, а й усієї України.

Працелюбність, чесність, мужність, відповідальність і надійність – ці людські чесноти Марії Харитонівни гідні поваги та наслідування.

Сумщина свято береже свою історію, пам'ятає видатних земляків, виховуючи на їх прикладах нове покоління патріотів. Тож це видання – данина шани і світлої пам'яті про Марію Харитонівну Савченко, якою ми пишаємося.

**Голова Сумської обласної
державної адміністрації**

Юрій Чмир

1

Перші кроки у тваринництві

М.Х. Савченко народилася 27 квітня (14 квітня за старим стилем) 1913 року у селі Токарі Лебединського району Сумської області

Перші кроки у тваринництві

Марії ще не виповнилося й п'ятнадцяти. Вона – молода, красива і статна юнка. Та нелегка доля випала на її тендітні плечі – дуже рано залишилася без батька. Харитону Миколайовичу далися взнаки рани з фронтів Першої світової війни та поневір'яння по заробітках. Та й мама, Ганна Гнатівна, часто нездужала. Дуже важко переживала смерть чоловіка. На руках залишилось дві доньки – Марія та Параска.

Марія в усьому допомагала матері: з ранньої весни та до пізньої осені доглядала власний невеличкий клапчик землі, а взимку порала панську худобу. У свої юні роки вона не з чуток знала про тяжку працю селян. Хотілося всіляко покращити матеріальний стан родини, але розуміла, що працюючи на чужій ниві, буде дуже важко досягти своєї мрії.

Час ішов. Змінився суспільний лад. Усуспільнювалось колись приватне виробництво. Надія зажевірла в душі з приходом 1929 року, коли неможливі односельчани загорілися ідеєю створення сільськогосподарської артілі. Спільний обробіток земельних наділів тоді для селян був єдиним виходом із

М.Х. Савченко з подругами по роботі, 1947 р.

тотального зубожіння. Цю ініціативу підтримало більшість селян, і вступом до такого об'єднання зацікавилась і зовсім юна Марія Савченко.

Окрилена новиною про створення в селі комуни під гучною назвою «Червоний стяг», Марія стала прохати матір, аби дала дозвіл на членство в ній. Аргументів мала більш ніж достатньо: уже п'ятнадцять дворів вступило у спільноту, та й сільськогосподарське знаряддя чи збіжжя щовесни не прийдеться позичати у заможних селян, щоб у гарячу пору жнив відпрацьовувати борги. Ганна Гнатівна добре розуміла, що в гурті буде краще, адже мала хворі на ревматизм ноги і не могла повноцінно працювати. Та й її невтомна донька - трудівниця, яка ні хвилики не сиділа на місці, самотужки обробляти земельний наділ була не в силі. Тож жінка дала ствердну відповідь – писати заяву на вступ до артільного колективу.

Марійка трудилася у польовій бригаді на славу. Її заздрісній непосидючості та неймовірній працездатності дивувались односельці. Працювали дуже тяжко, зранку до вечора. Сонце зустрічали і проводжали у полі. За косарями йшли слід у слід. Норма для жінок – дванадцять кіп, а в копі – шістдесят снопів. Тож сімсот двадцять снопів жита чи пшениці, колосок до колоска, треба міцно зв'язати перевеслами та скласти в копи. Ще й колюча стерня пробивала та колола босі ноги, змішуючи кров із землею.

Повертаючись смерком з поля, Марія затягувала пісню. Де тільки сили ті бралися! Ганна Савченко була горда з того, що зростила таку доньку. Радості матері не було меж, коли восени на їхнє подвір'я було привезено чимало зерна, кілька мішків проса та ячменю, картоплю та різні овочі. Ганна Гнатівна не стримала сліз: ще ніколи не були у неї повні засіки збіжжя. Яким же правильним

В 1929 році
Марія Савченко вступила
до сільськогосподарської
комуни «Червоний стяг».
Їй було 16 років.

було рішення вступити до артілі! Статки родини Савченків з кожним роком покращувались. Ганна Гнатівна вже мала змогу купити собі та донькам добротні чоботи, новий одяг. Сім років трудилася дівчина в полі, вирощуючи хліб.

Та Марію не покидали думки про престижну, як їй здавалося, роботу доярки. Навички догляду за худобою у дівчини вже були. Звісно, матері не хотілося, аби донька йшла на тваринницьку ферму, їй би ще в клуб на танці ходити. Та дівчина наполягала на своєму.

На той час комуну перейменували у артіль, а пізніше в колгосп «Червона зоря», правління якого з радістю підтримало прагнення Марії Савченко йти у тваринники. Знаючи про працьовитість та запальну вдачу дівчини, їй доручили доглядати телят. На тваринницькій фермі першим, хто її зустрів, був дояр Іван Тимофійович Хобот. Він потис маленьку, проте вже натружену, дівочу руку, ввів у курс справи. Якби ж то знала тоді Марія, що той знаний дояр, який змусив її зашарітися, колись стане її чоловіком...

Для молоді телятниці розпочалися трудові будні. З голови не йшли напутні материні слова: працюй так, щоб робота за тобою не скучала. Саме вони запали в душу майбутньої героїні на все життя.

Робота на фермі вимагала великої самовіддачі, а в ті важкі роки ще й самопожертви. Саманно-дерев'яні хлівці, вкриті очеретом та соломою, свіtilись наскрізь. Протяги дошкуляли як робітникам, так і телятам. На тваринах шерсть ставала «дибом», поголів'я молодняка хворіло. В таких умовах телята, як малі діти, потребували особливої уваги. Марія будь-що прагнула виходити майбутніх теличок. Байдуже, якщо це необхідно було робити декілька ночей поспіль. Дівчина копошилась біля телят: як могла обігрівала, напувала свіжим молоком з

соски, бігала за консультаціями до ветеринара, радилася з матір'ю. Звісно, молодій дівчині бракувало досвіду і знань, проте не соромилась, просила порад у старших. По краплині нарощувала необхідні знання, з неабияким бажанням опановувала таку складну, проте бажану професію.

Зранку до вечора, з повними відрами, метушилась Марія серед своїх телят.

Ферма розросталась, збільшувалось поголів'я молодняку. Ледь не щодень приймала до своєї групи поповнення. Про втрати молодняку при вирощуванні не було й мови. Марія опановувала премудрості годівлі і утримання телят, адже знала, що це – запорука успіху. І байдуже було, що цей успіх залежав від мозолястих дівочих рук. Та, мабуть, сам Бог лише знав, як ті молодечі

М.Х. Савченко серед учасників семінару тваринників Лебединщини, 1938 р.

ручечки витримали все, що на них звалилося. Марія таки досягла стовідсоткових показників у збереженні своєї групи телят. Більше того, середньодобовий доважок живої маси худоби досяг тисячі грамів.

Розвиток колективного сільського господарства дав можливість провести у село електрику, що в певній мірі полегшило працю тваринників. З року в рік працівники червонозорянської артіль покращували здобутки у тваринництві. Вони тримали першість у районі з рекордних надоїв молока та середньодобового доважку молодняку. В цих перемогах була частка титанічної праці і молодій тваринниці Марії Савченко.

Невдовзі артіль стала опорним господарством Лебединського держплемрозплідника бурої породистої худоби. Тож результатом вдалого господарювання стало представлення трудових здобутків у 1939 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві.

Серед дев'яťох кращих тваринників артілі «Червона зоря» свої досягнення демонструвала і Марія Савченко, яка протягом п'яти років виростила більш ніж триста телят до шестимісячного віку з рекордними показниками середньодобового доважку живої маси, а її улюбленець, бичок Радист, набирив щодоби 1200 грамів, а це – небувалі результати. Та й корови, вирощені невтомною телятницею, ставали рекордистками, учасницями Всесоюзної виставки народного господарства в Москві.

Які хвилювання переповнювали Марію перед поїздкою до столиці! Перший раз у Москві, представляє у сільськогосподарському павільйоні здобутки тваринників артілі такому широкому загалу, що там – всій країні!

Худоба, вирощена токарівськими трудівниками,

була визнана кращими експонатами виставки, а токарівській молочнотоварній фермі присуджено диплом другого ступеня. Тож додому, у Токарі, тваринники повертались переможцями. Їм були вручені медалі учасників виставки, грошові премії та мотоцикл.

Пам'ятаючи напутні слова матері, Марія дійсно працювала так, що робота за нею не скучала. Тому наступного, 1940 року, знову представляла у Москві результати праці лебединських тваринників. Передовому досвіду роботи Марії Савченко на тогорічній сільськогосподарській виставці було присвячено цілий стенд, адже саме вона, вперше в країні, домоглася середньодобового доважку живої маси при вирощуванні молодняку великої рогатої худоби у 1044 грами.

Марія дуже любила свою важку, але таку необхідну в сільському господарстві роботу телятниці та й досягла у ній вагомих успіхів. Проте завжди мріяла стати гарною дояркою. Коли випадала вільна хвилинка, навідувалась до корівника, приглядалась до роботи подруг - доярок. Та погляд завжди зупинявся на коровах – рекордистках відомого на всю країну дояра Івана Хобота. Він уже тоді надюював від кожної корови по 7335 кілограмів молока за рік та був удостоєний державної нагороди – ордена Леніна. Дівчина розуміла: їй є у кого вчитися, є на кого рівнятися, є з ким змагатися, а головне – її мрія здійсненна.

Такої уваги до своєї роботи не міг не помітити Іван Тимофійович, він радо звільняв для Марії своє місце біля корів, так доярка-початківець стала брати уроки майстерності у знаного дояра. Дівчина швидко опанувала премудрості доярської справи: техніку масажу вимені та доїння, догляд за коровою в сухостійний період та підготовку до отелення.

Якби ж то вона знала, що ці знання їй, поки що

1939 р.

М.Х. Савченко разом із токарівськими тваринниками бере перший раз участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

Пройдуть роки і М. Савченко згадає, що перша поїздка на виставку до Москви розцінювалась як велика нагорода

телятниці, прийдеться застосовувати на практиці у воєнно-польових умовах. Бо плани на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1941 року та перехід у доярки зруйнувала війна...

Колективне фото на Всесоюзній сільськогосподарській виставці в м. Москва, 1954 р.

2

Евакуація худоби заради спасіння майбутньої породи

М. Савченко прийшла на ферму у 23 роки і працювала все продуктивне життя у тваринстві (1936-1992 рр.)

Евакуація худоби заради спасіння майбутньої породи

Як свідчать численні книги та статті в різних періодичних видань, що вийшли про М. Савченко за її життя, вересневий день 1941 року вона запам'ятала на все життя. На світанку до Токарів вже долинала артилерійська канонада, фронт докотився до Лебединщини. Село облетіла звістка, що німці взяли Штепівку...

На луках, понад Пслон, все ще випасалось «артільне багатство» – череди корів та телят Лебединської породи, що було гордістю не тільки району, а й всієї області.

На позачергових артільних зборах селяни вирішили терміново евакуювати стадо породистого молодняка та високоудійних корів на схід країни.

Більше сотні кращих трудівників «Червоної зорі», зі зброєю в руках, боронили свою Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, тому переганяти стадо худоби довелося жінкам-телятницям Марії Савченко, її подругам Парасці Клименко, Галині Романовій та сивочолому діду Костю Свиридовичу Звягольському.

Марія залишала вдома стареньку хвору матір та одинадцятилітнього сина Миколку. Вони проводжали найріднішу їм людину, здавалося, в страшну безодню, проте свято вірили у швидке її повернення.

Стадо виряджали в далеку дорогу всім селом: склали на вози нехитрий крам, змайстрували шатра та й рушили в тисячокілометрову далечінь. Не стримували сліз старі діди, плакали діти, голосили жінки... Дівчата нічим не виказували свого хвилювання. Як піднялися на

пагорб за селом, нестримно розридалися і погоничі. Крізь сльози, востаннє, глянули на рідні оселі та швидкоплинний Псел.

Марія Харитонівна свого часу розповідала, що їхній шлях проліг через Белгород до Воронежа. Важкою видалася дорога в тил... Переповнена довжелезними колонами машин, підводами та пересічним людом, який рятувався від страшеного пекла війни, полишаючи рідні домівки.

Серед постійної метушні та безладу на дорогах, нескінченних потоків біженців – кілометр за кілометром, з ранку до ночі рухалася шестисотголова бура череда, яку гнали кілька токарівських телятниць і доярок.

...Вдень ішли битими шляхами, а вночі випасали корів у придорожніх ярах та балках. Марія разом з Параскою Клименко доїли худобу, а дід Кость випасав її вночі та слідкував за порядком у таборі. Проте вересневі прохолодні ночі змінила осіння мряка та пронизливий вітер. Ночували у полях. Від таких щоденних переходів корови стомлювалися, валилися на землю, важко дихаючи, і несамовито ревли.

Невблаганно коротшали дощові осінні дні і довшали ночі. Для ночівлі стадо відганяли подалі від шляху, розпалювали невеличке багаття, щоб погрітись та просушити одяг. Якось Кость Свиридович зауважив, що худоба виснажена та пересувається надзвичайно повільно – в середньому вісім кілометрів за день, тому є загроза потрапити до рук гітлерівців. На спільному обговоренні вирішили, що доцільніше та безпечніше пересуватись тільки вночі, а вдень краще відпочивати та випасати худобу. Такі дії дали змогу пришвидшити рух стада.

Виснажувались і тваринники, і худоба. Дівчата цілодобово перебували на ногах, ніде було обсушитися

Марія Савченко згадувала:
*«В евакуації в нас було
головне завдання –
зберегти кожну корову, бо
то був генофонд
майбутньої породи...»*

та зігрітися.

Марія згадувала, як кілька днів почувала себе вкрай погано: її то кидало в жар, то морозило, паморочилася голова та покидали сили. Жінка втратила свідомість і кілька днів пролежала на возі в гарячці, не приходячи до тями. Та доля подарувала їй справжнього рятівника в особі уповноваженого наркомзему з евакуації тваринництва Івана Михайловича Кузьменка. Він уже встиг побувати на фронті, був поранений та тяжко контужений і одержав завдання контролювати хід евакуації худоби, яку переганяла група зоотехніка артілі Семена Макаровича Гайдаша. Вони гнали частину колгоспної череди іншим шляхом та зустрілися з групою Марії Савченко недалеко міста Борисоглібськ. Іван Михайлович діяв виважено та швидко, відправив хвору в Борисоглібський госпіталь, адже чекати було неможливо – Марії ставало дедалі гірше. А через тиждень Кузьменко забрав її з лікарні, допоміг відшукати токарівський мандрівний табір у степу. Не могла тоді знати Марія, що зустрінеється зі своїм рятівником через сім років на республіканській нараді передовиків сільського господарства України.

Поступово осінні тумани змінилися приморозками, перший сніг уквив грудяччя, на якому худоба збивала ратиці, холодний північний вітер проймав до кісток. Доводилося розривати ковдри, старий одяг та обмотувати коровам ноги.

Дорога...Сніг...Хурделиця...А корми худобі добувати потрібно. Збирали сушену траву і придорожні буряки.

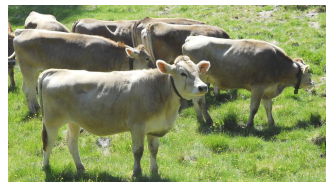
Та справжні випробування чекали на табір біля донських берегів. Час від часу доярки та телятниці здригались від важкого гарматного гуркоту. Неподалік

проходив фронт. Переправа через Дон була геть розбита. Іншого виходу, як чекати, коли річка візьметься кригою, не було.

І ось почалася справжня зима. Здавалося, двадцятиградусного морозу не витримає ніхто. В снігах розкладали вогнища, кругом яких грілися і люди, і худоба.

Але ж треба було переправлятися через річку. Під ворожими бомбами та кулями форсували Дон. Вкрай виснаженим людям необхідний був хоч якийсь перепочинок, а тут ще й завірюха здійняла таке, що за кілька метрів перед собою геть нічого не видно. На додачу до всього жалібно замукала глибокотільна корова-рекордистка Оська. Новонародженого бичка закутали в теплі ковдри, поклали на воза. Вже у сутінках дістались якогось села. Худобу залишили на місцевому колгоспному дворі, а самі тихенько постукали у вікно крайньої хати.

Двері відчинив бородатий дідок, запросив гостей до хати та здивувався, що подорожні принесли з собою новонароджене телятко. Засніжені, обмерзлі люди миттю обсіли теплу піч, розповіли добродію хто вони, звідки та куди йдуть. Поки мандрівники відігрівались, дідусь зібрав на стіл скромненьку вечерю. За вечерю господар помешкання, покурюючи люльку, сповістив радісну новину, що сьогодні німців відбили від Москви. Щастя перепопнювало серця наших земляків, адже це перша радісна звістка з фронту, що застала їх у дорозі, бо вони не зустрічали ні «степових газет», ані репродукторів. На честь такої події дід Кость запропонував назвати новонародженого бичка Відбоєм, а Марія - замінити кличку корови-москвички Нарцізи на Перемогу. «Москвичкою» Нарцізу назвали не випадково, адже вона із групи корів Івана Тимофійовича Хобота, яку

він, ще до війни, возив на Всесоюзну сільсько-господарську виставку до Москви та привіз звідти золоту медаль. Вся громада із задоволенням прийняла пропозицію діда та Марії.

На ранок мандрівний табір знову вирушив у дорогу – до одного з колгоспів Ліскінського району Воронежської області. Тут на подорожуючих чатувала ще одна біда: заслабла та почала падати на ноги високоудійна корова Облава. Хтось із дівчат запропонував дорізати тварину, щоб не мучилася, а м'ясо обміняти на фураж у найближчому селі. Проте Марія була категорично проти, адже Облава – первісток найкращої рекордистки Нюньки, яку вона з маленького теляти ростила та доглядала стільки років. На кожному привалі замість того, щоб відпочивати, Марія гріла молоко, напувала ним Облаву, розтирала снігом ноги, бо знала, не можна їм втрачати жодної корови, ні за яких обставин. Вони обіцяли в рідному селі повернутись у повному складі. Облава, віддячуючи своїй рятівниці за спасіння, протягом усєї дороги не відходила від Марії.

У двадцятих числах грудня сорок першого мандрівники прибули до місця призначення. Перезимували. Через багато років Марія Харитонівна згадає: «Хворий чи здоровий, а худобу доглядати потрібно». Вона завжди своїм молодецьким ентузіазмом підбадьорювала побратимів по евакуації, кочівному життю, і йшли разом до корів, телят. Поголів'я наче все розуміло, було сумирним, лагідним, із блискучими очима зустрічало своїх рятувальниць.

Коли наша героїня виступала перед студентами технікуму, де сама навчалась, то говорила: «Ми жили тим, що наша праця – це маленький додаток до великої боротьби з ворогом. До тварин звикли так, що з ними

навіть говорили. Вони ж опускали голови і слухали, тихенько поспуючи. Важке то було діло – в чужому краї жити і боротись за те, щоб тварини не втратили продуктивність, щоб дали добре потомство. Праця, праця щоденно і майже цілодобово. Та цього ніхто і не боявся. Жили тим, щоб зберегти родоначальниць майбутньої породи та якомога швидше повернутись додому».

З настанням літа токарівські тваринники в евакуації плекали надію повернутися додому, в рідне село. Та коли гітлерівці почали рватися до Волги, знову були змушені вирушати в дорогу, знову відходити глибше, на схід.

Сутужно було, але подолали небезпечний та складний шлях до навчального господарства сільськогосподарського технікуму, що знаходився у Вольському районі Саратовської області. Тут наших земляків щиро та привітно зустріли працівники тамтешнього навчального господарства: надали українським тваринникам прихисток у своїх оселях, забезпечили всім необхідним. Не оминули увагою і племінне стадо лебединських корів, виділивши достатньо кормів та приміщення.

Тисячі кілометрів розділяють луки на берегах Псла та приволзькі степи. Проте слава про евакуаційний подвиг та звитягу лебединських тваринників полинула далеко над Волгою.

За час, проведений в евакуації, молодняк виріс. Марія Савченко, яка в дорозі, в силу відомих обставин, без будь-яких наказів та призначень стала дояркою, докладала немало зусиль, аби зберегти все поголів'я корів та телят.

Повернулась червонозорянська «молочно-

Дорогами евакуації...

товарна ферма» на рідні лебединські простори ясної вересневої днини 1944 року, через рік після визволення Сумщини від німецько-фашистських загарбників. Пройшовши понад чотири тисячі кілометрів, додому повернулося десяток телят і сто чотири корови - потомство відомих рекордисток Ленки, Охри, Ньюнки та Крайнючки, а з ними і бугай-плідник Відбій.

Зі сльозами на очах зустрічали односельці своїх рідних, близьких та друзів, які постали перед ними справжніми героями, зумівши зберегти безцінне стадо Лебединської породи – гордість усього району.

Дочекалася свою Марійку і сивочола Ганна Гнатівна, яка пережила фашистські катування через те, що донька евакуювала племінну худобу з села. А вона, Марія Савченко, повернулася до Токарів, щоб показати всій країні, як треба любити роботу на землі, щоб стати жінкою-легендою.

104 корови повернули тваринники с. Токарі із далекої евакуації в Саратовській області Росії

3

**Майстриня
великого
молока**

Майстриня великого молока

Фронт відкотився на захід, та кожен житель відбитого у фашистів клаптика землі розумів, що успіх на передовій значною мірою залежить від роботи тилу. Починати роботу в рідній артїлі Марії Савченко довелося разом із усім сільським людом із відбудови ферми, адже ворогом було знищено більшість приміщень. Покрівлю споруд латали соломкою та очеретом, а прогалини в стінах – в'язками з кукурудзи, соломи, обаполами, бадиллям з картоплі та всяким мотлохом. Працювали цілодобово, аби лишень забезпечити худобу якомога кращими умовами для існування та якнайшвидше взятися за відновлення племінного молодняка.

Сутужно було того часу з кормами, бракувало у господарствах чоловічих рук. Токарівські тваринниці зустрічали ранкові та вечірні зорі на луках біля Псла, облаштовуючи літні табори для утримання худоби. Але вже влітку необхідно було дбати про годівлю тварин у зимовий період. Тому кожен, хто міг тримати косу чи то серп, ішли у вибалки, на узлісся, обніжки, косили осоку аби забезпечити худобу кормами.

М.Х Савченко працювала дояркою корів із 1944 по 1961 рік

1945 р.
М.Х. Савченко надоїла від кожної корови своєї групи по 4500 кг молока

М.Х. Савченко і зоотехнік С.М. Гайдаш, 1950 р.

Титанічна праця у важкі післявоєнні роки догляду, роздоювання та належної годівлі корів, з відбору племінних особин, дала свої результати. Вони кращали з кожним роком, і надої сягали 4800-5500 кг молока від кожної корови, тоді як у передових господарствах району були не вищими за 1500 кілограмів. Уже в 1947 році Марія Харитонівна надоїла по 5810 кілограмів молока від кожної корови, закріпленої за нею групи. Тож наступного, 1948 року, за таку трудову доблесть вона була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці та стала першою серед доярок країни, хто носив це високе звання. Вона ніколи не зупинялась на досягнутому, постійно змагаючись, в першу чергу, сама з собою, виступила ініціатором по догляду за укрупненими групами корів за рахунок упровадження комплексної механізації на фермах. Її новаторський метод організації праці був широко впроваджений на всій території України та миттю поширився за її межі. Марія Харитонівна однією з перших застосувала метод індивідуального підходу до тварин, особливо при роздоюваннях корів. Знову і знову встановлювала рекорди, сама ж їх і перевершувала.

7 жовтня 1956 року М.Х. Савченко – майстриня великого молока, так розповідала про власний досвід роботи на шпальтах Лебединської районної газети.

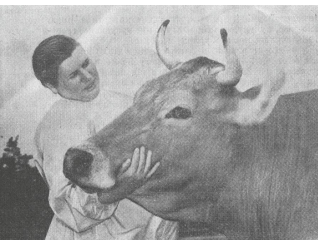

М.Х. Савченко ділиться своїм багатим досвідом із молодими тваринниками, 1951 р.

1948 р.
М.Х. Савченко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці

1950 р.
Завершена робота з виведення Лебединської породи великої рогатої худоби

*М.Х. Савченко
з чемпіонкою Виставки в
народному господарстві
Української РСР коровою
Магніткою, що за третю
лактацію дала 8905
кілограмів молока*

« ...Минулий рік наполегливої праці по догляду і роздуюванню корів приніс мені новий трудовий успіх: від кожної корови одержано по 8.041 кг молока – найбільше за всі 20 років роботи на фермі. Як я досягла цього?

Вважаю, що досвід моєї роботи вже відомий. Тому про такі питання, як підготовка до отелення, техніка доїння, масаж вимені, ставлення до тварин та інше широко писати немає потреби. Зупинюсь на годівлі тварин.

В цій ділі важливо мати достаток різноманітних кормів і вміти правильно їх згодовувати. Особливо підвищуються надої взимку від соковитих кормів, літом – від зеленої маси. До минулого року я ніколи не одержувала високих надоїв у вересні. Згодовування великої кількості бурякової гички викликало неправильне функціонування шлунку тварин, і кількість молока зменшувалась. Тепер за рахунок чотирьох строків посіву у вересні ми мали достатньо зеленої маси кукурудзи. Це в основному дало змогу щоденно надоювати по 20-22 літри молока від корови. Вміло згодовуючи багато різноманітних кормів, особливо соковитих, за стійловий період я одержала біля 591 процентів річного надою.

В стійловий період за добу я згодовую кожній корові приблизно таку кількість кормів: сіна 6 кг, соломи і полови 4 кг, кукурудзяного силосу 30 кг, силосу з початків 8 кг, кормових буряків 16 кг, картоплі 6 кг, жому 20 кг, барди 20 кг (періодично), концентрованих (дерть і макуха) – 6-8 кг.

Влітку режим догляду худоби і раціон годівлі змінюються. Головний корм в цей період – лугова паша. Крім того, за добу кожній корові видаю 80-100 кг зеленої маси. Сюди входить озиме жито, тимофіївка, вико-овес, кукурудза з горохом і викою, суданка, а також грецькі кабачки, кормові буряки, гарбузи.

Мінеральні корми корові даю обов'язково в літній і стійловий періоди – трикальційфосфату 100 грам на добу і досочу крейди та солі-лизунця.

Всі види кормів даю так, щоб не перегодувати тварин, а одним кормом викликати апетит на інший. Наприклад, вранці, добре вичистивши ясла, закладаю по 1-2 кг макухи в суміші з вівсяною або ячною дертєю. Після макухи даю по 5 кг буряків (в суміші кормові і цукрові), потім кукурудзяний силос, за ним сіно чи соломю.

Після кожної годівлі не менш чотирьох годин тварини відпочивають.

Вдень годівлю починаю з буряків, потім даю силос іншого сорту. Ввечері знову даю макуху, буряки, силос, сіно і т. д.; дуже важливо, щоб корми згодувались свіжими.

Приміщення нашої ферми влітку дезінфікується, вибілюється, протягом трьох і більше літніх місяців в ньому худоба не утримується. Зимом корів випускаємо на прогулянку в загороду двічі на день. Все це позитивно впливає на продуктивність корів.

Всі корови в моїй ланці високопродуктивні, але особливо радують первістки Українка і Магнітка. За 9-місячний лактаційний період Українка дала 6 429 кг молока з середньою жирністю 3,9 відсотків.

Щодо техніки, слід підкреслити важливість рівномірного доїння кулаком. Коли

ж корова відпустить молоко, доїння треба прискорити, щоб за 6-7 хвилин забрати все молоко.

Скажу, що режим моєї роботи і раціон годівлі корів різко не відрізняється від інших ланок нашої ферми. Середній надій на кожну зі 100 корів ферми за рік досяг

Галина Євгенівна Буркацька і Марія Харитонівна Савченко (1952 рік)

3 лютого 1956 року

Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь наступного XX з'їзду КНРС, передові доярки колгоспів району за чотири місяці нового господарського року добились таких показників до надю молока на кожну фуражну корову:

- 2.481 кілограм — Савченко Марія Харитонівна, доярка колгоспу ім. Леніна.
- 2.142 кілограми — Ділова Тетяна Олексіївна, доярка колгоспу ім. Леніна.
- 1.357 кілограмів — Хобот Ніна Петрівна, доярка колгоспу ім. Леніна.
- 1.257 кілограмів — Гайдаш Галина Петрівна, доярка колгоспу ім. Леніна.
- 1.250 кілограмів — Стась Марія Василівна, доярка колгоспу ім. Карла Маркса.
- 1.099 кілограмів — Ведмеденко Поліна Федорівна, доярка колгоспу ім. Рибалко.
- 977 кілограмів — Донда Тетяна Степанівна, доярка колгоспу ім. Рибалко.
- 936 кілограмів — Забуга Антоніна Яковлівна, доярка колгоспу ім. Мічуріна.
- 934 кілограми — Лихощвай Галина Андріївна, доярка колгоспу ім. Карла Маркса.
- 918 кілограмів — Лобанова Марія Андріївна, доярка колгоспу ім. Карла Маркса.
- 827 кілограмів — Пірновець Ольга Олександрівна, доярка колгоспу ім. Буйбішева.

Інформація із газети
«Соціалістичне життя»,
1956 р.

Лебединська МТС в боротьбі за високі надої молока

Перетворюючи в життя історичні рішення січневого Пленуму ЦК КПРС про збільшення виробництва продуктів тваринництва, працівники ферм колгоспів зони Лебединської МТС вже добилися значних успіхів. Так, валовий надій молока за 3 місяці господарського року в тваринництві збільшено вдвічі.

В соціалістичному змаганні на честь наступних з'їздів партії першість міцно тримають тваринники колгоспу імені Леніна. При місячному завданні 730 кілограмів тут одержано по 750 кілограмів молока на кожну фуражку корови, або 72,4 центнера на 100 гектарів ріллі, лук і пасовищ.

За грудневий період серед молочно-товарних ферм завоювала ферма № 3 колгоспу ім. Леніна, якою завідує комуніст т. Хобот І. Т. Йі присуджено перехідний Червоний прапор райкому КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих. На центральній фермі цього колгоспу (завідуючий комуніст т. Фролов І. Ф.) надій молока на корову за 3 місяці становить по 826 кілограмів.

Хороших успіхів у підвищенні продуктивності громадського тваринництва добилися колгоспи «За заповітами Леніна» та імені Хрущова. Зараз тут надої молока збільшилися в три рази порівняно з тим же періодом минулого року. Ше кращі показники мають окремі ферми. Наприклад, по фермі в Бурівці колгоспу імені Хрущова (завідуючий т. Іванов І. С.) за 3 місяці надано молока на корову по 503 кілограми, по фермі в Бобриню колгоспу «За заповітами Леніна» — 478 кілограмів.

Деякі більших показників до-

бивається знатна доярка країни Герой Соціалістичної Праці Марія Харитонівна Савченко. За 3 місяці цього року вона надоїла від кожної корови на 340 кілограмів молока більше, ніж за цей період торік.

В новому році в доїльняк різні збільшилося число позавідних М. Х. Савченко. Молода доярка колгоспу імені Леніна Тетяна Дідова надоїла по 1.590 кілограмів молока, лише за грудень вона одержала по 629 кілограмів на фуражку корову. В артілі імені Леніна надічуться більше 20 доярок, які надоїли понад 700 кілограмів молока від кожної корови.

Більше стало передових доярок і в інших колгоспах. Так, в сільгоспартії «За заповітами Леніна» доярка Катерина Савченко одержала по 742 кілограми молока на корову, Серафіма Квачан — по 694 кг, Катерина Остапенко з артілі імені Хрущова — по 661 кілограму і багато інших.

Від молочно-товарних ферм не відстає і свиноварство. Якщо торік за перші три місяці по зоні МТС вихід свинини становив на кожні 100 гектарів ріллі лише 0,3 центнера, то в нинішньому році вже відгодовано і з'яно держані 4 центнери. А колгоспи імені Куйбішева та імені Мічуріна одержали на 100 гектарів ріллі близько 5 центнерів свинини. До відкриття XX з'їзду КПРС буде з'яно ще таку кількість.

В колгоспах зони МТС зараз іде підготовка до переходу на турові опоси.

Таких успіхів тваринники добилися завдяки зміцненню кор-

мової бази. За рахунок виробництва високого врожаю на великих площах цінної зерно-фуражної культури — кукурудзи громадська худоба забезпечена в достатній кількості концентратами і солоновитими кормами. Також поліпшився догляд за тваринами. Годівля їх проводиться тільки відповідно складених зоотехнічними раціонів, точно виконуються розпорядок дня.

Підвищується рівень масово-плідничої роботи серед тваринників. Регулярно підводяться підсумки роботи за день і подєвально. Для працівників ферм створено вкрай культурно-популярні умови.

Однак, у нас є ще цілий ряд недоліків. Механізатори окремих тракторних бригад недостатньо допомагають працівникам громадського тваринництва. Так, бригади тракторних бригад тт. Батютенко, Візько, Світличний на фермах обслуговуваних колгоспів не бувають, не цікавляться життям і роботою тваринників.

Колгосп імені Сталіна найкраще забезпечений зоотехніцистами. Але їх роботи ніхто не контролює, на засіданнях правління їх не заслуховують. Завідуючі фермами ніяк не можуть добитися, які корми і зв'язки закріплено за фермами.

В результаті незадовільної організації праці на фермах продуктивність худоби знижується. Лише, що такий стан не турбує правління артілі.

В колгоспах зони нашої МТС є всі можливості в 1956 році виконати соціалістичні зобов'язання.

А. Труфаненко,
головний зоотехнік Лебединської МТС.

4.014 кг. Ніна Дементєєнко надоїла 4.566 кг, Парасковія Хобот — 4.374 кг молока на корову.

Отже, високих надоїв можуть і повинні добиватись всі доярки. Про це слід дбати з перших і до останніх днів господарського року, не допускати зменшення надоїв в стійловий період.

М. Савченко, доярка сільгоспартії імені Леніна, Герой Соціалістичної Праці.»

Щороку Марія Савченко надоювала від корів, що за нею були закріплені, на 350-400 кілограмів молока більше.

А коли у 1957 році надоїла по 8271 кг молока від кожної корови в групі, то в 1958 році держава нагородила відому трудівницю другою золотою медаллю «Серп і молот» та орденом Леніна.

Звичайно, за цими нагородами стояла велика щоденна праця. У 1959 році Марія Харитонівна перекиває власний рекорд і надоює від кожної лебединки по 8905 кілограмів молока за рік. І це був найвищий результат майстра машинного доїння корів М.Х. Савченко.

Інформація із газети
«Соціалістичне життя»,
1956 р.

1958 р.
М.Х. Савченко присвоєно
звання двічі Герой
Соціалістичної Праці

8.041 кілограм молока від кожної корови

В кінці 1954—1955 господарство молока в тваринництві всі зариснені за милом корови були вираховані. Тому на 1955—1956 рік мені довелося брати нову групу корів, серед них дві видатні зянов перестітки.

Мотивація різь каліграфічної проріш по догляді і розволюванню корови виник мені новий трудовий успіх: від кожної корови сформовано по 8.041 кг молока— найбільше за всі 20 років роботи на фермі.

Всі з догляду місяць

одержала біля 59 процентів річного навою.

В стійловий період за добу я лідокову кожну коровою прибило таку кількість кормісці: на 6 кг, соломи і подвій 4 кг, взуурядуваного сілосу 30 кг, сілосу з початків 8 кг, кормових буряків 16 кг, картоплі 6 кг, жому 20 кг, барди 20 кг (періодично), концентратів (дери і макуха) — 6—8 кг.

Влітку режими догляду худоби і річної годівлі змінюються. Головний корм в цей період — дубова папа. Крім того, за добу

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДИНАТЕСЯ!

СОЦІАЛІСТИЧ ЖИТТ

Орган Лебединського району Муніципальної партії і районної Ради депутатів трудящих, Сумський

№ 121 (1517)

Неділя, 7 жовтня 1956 р.

Рік П

Перебування Президента ФІРЮ Йосипа Броз Тіто в СРСР

1-го, 2-го і 3-го жовтня Президент Федеративної Народної Республіки Югославії Посп Броз Тіто, Перший Секретар ЦК КПРС М. С. Хрущов, заступник Голови Співзмовного виконавчого віча ФІРЮ Олександр Равкович і особи, які їх супроводять, були на польованні в лісових угіддях Кримських гір і ввечері 3 жовтня повернулися в район Ялта.

Польовання пройшло успішно. М. С. Хрущов, Посп Броз Тіто і Олександр Равкович повернулися з трофеями — обітими одягами.

(ТАРС).

Подарун китайських

Український музичний мистецтв Битайської Народної послуги із зразка каліграфічного мистецтва майстрів. Серед робіт — майстерню портрети Урса, Леїна. Викладання виробів з прикрашених зод. Одержано також граверів і репродукційного і класичного з Китаю.

Тепер у музеї є шад дієтні творчі родинні унікальні виробів з бронзи, слонової кістки, пису.

День годівлі починає з буряків, потім даю солово ліпного сорту. Ввечері знову даю макуху, буряки, сілос, сіно і т. д. Дуже важливо, щоб корми згодувались свіжими.

Прилічена нашої ферми літню деаінфікується, вибіляється, протягом трьох і більше літніх місяців в ньому худоба не утримується. Зимом корів висувають на протулянку в загороду діляч на зем. Все це позитивно впливає на продуктивність корів.

Всі корови в моїй ланці високопродуктивні, але особливо радують перестітки «Українка» і «Магнітка». За 9-місячний лактаційний період «Українка» за-

П'я

Вийшов у світ його видання Т і Ф. Бугельса, другу Інституту деаінфікує при Ц іній Держкоопів П'ятай том Маркса і Енгельс

Дояркою М.Х. Савченко працювала **26 років**

Корови рекордистки Лебединської породи, які вирощені М.Х. Савченко (кг молока за лактацією):

- Рєзва - 11 000
- Магнітка - 8 905
- Астра - 8650
- Зоряка - 8 196
- Умна - 7800

Нова і велика сторінка у житті нашої героїні розпочалась у 1962 році, коли їй запропонували очолити токарівську молочно-товарну ферму, на якій пропрацювала двадцять шість років дояркою. Спочатку сумнівалася і хвилювалася: одна справа — доглядати лише свою групу корів, а інша — нести відповідальність за увесь трудовий колектив та й своїх корів-рекордисток треба було передати в надійні руки. Лише коли знайшла собі гідну послідовницю, погодилася стати завідуючою фермою.

При врученні другої золотої зірки у 1958 р. М.Х. Савченко говорила: *«Моя слава - це слава всіх працівників нашої артілі, бо мої досягнення - це результат стільких зусиль усього нашого колективу».*

Савченко М.Х. у Франції, 1961 р.

1966 р.

М.Х. Савченко закінчує заочно зоотехнічне відділення Маловисторопського сільськогосподарського технікуму

Своїми неабиякими здобутками у тваринництві знама українська доярка корів охоче ділилася з колегами з Росії та з-за кордону, відвідавши Болгарію, Чехословаччину, Німеччину, Польщу, Угорщину. До Токарівської «молочної академії» потяглися за досвідом тисячі молодих та вже достатньо відомих тваринників. Марія Харитонівна із задоволенням розкривала секрети своєї майстерності, практично навчала

всіх охочих премудростям доярської справи.

Марія Савченко мала багато учениць, безліч послідовників. Усі вони з теплом у душі та невимовною гордістю згадують свою наставницю. Про те, що працювати з Марією Харитонівною одне задоволення, говорила свого часу і Параска Хобот, товаришка по роботі: «Вона – постійний орієнтир, приклад для

М.Ф. Коротун, М.Х. Савченко, А.А. Пармузіна, Г.А. Кириченко на обласній сільськогосподарській виставці 1951 р.

наслідування, умілий теоретик і неперевершений практик. Ми застосовували передові прийоми годівлі, утримання і догляду тварин, які використовувала у своїй повсякденній роботі Марія Харитонівна».

Небагатьом людям за життя споруджують пам'ятники, прославляють їх у піснях. Марія Харитонівна – двічі Герой Соціалістичної Праці, лауреат Державної премії Української РСР, заслужений працівник сільського господарства, нагороджена трьома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, орденом Дружби народів, медаллю «За трудову доблесть».

Щоб заслужити шану, треба багато трудитись, любити своє діло, віддаватися йому сповна. В одному з численних своїх інтерв'ю Марія Харитонівна сказала: «Я щаслива своєю долею. І якби довелося починати все заново, знову обрала б вже пройдений шлях».

Вміння любити обрану професію, працювати на благо інших та мати від цього задоволення так, як це робила Марія Харитонівна Савченко, вартує прожитого нею життя і є яскравим прикладом для нинішнього і майбутнього поколінь.

1973 р.
Савченко М.Х. присвоєно
звання заслужений
працівник сільського
господарства Української
РСР

Уривок із книги П. Нестеренка «Слід на землі» (2003 р.):
 «Практично все своє життя Марія Харитонівна прожила в мальовничих Токарях-Бережках, там, де несе свої срібні води спокійний і чарівний Псел. Як вона любить цю ріку! На її берегах не раз фотографувалася на згадку. Сюди приходила зі своїми доярками-подругами, аби відпочити, снаги набратися. Саме тут народилися ось ці рядки, які стали крилатими і які Марія Харитонівна при нагоді любить повторювати:

«Працювати для рідної держави, служити українському народові – чи може бути кращою участю для людини, що має совість і Бога в серці? Як би там не було, а все ж я рада, що випала мені в житті така доля – на своїй ділянці роботи приносити користь країні, народові. І в цьому я вбачаю своє щастя. А ще я пишаюсь тим, що навчала уму-розуму багатьох молодих людей, прищеплювала їм любов до праці і до матері – України. І сьогодні я бажаю молоді міцного здоров'я, щастя, миру, благополуччя, щоб молоді люди краще працювали, щоб дисципліна була на належному рівні. Без цього успіху не досягнути. Повірте, як не буде дисципліни, а пануватиме розхлябаність, така й віддача буде від роботи. Тож старайтеся працювати для нашої рідної держави, і все добре буде.»

Саме за таким принципом довгі-довгі роки й працювала, діяла знатна людина України Марія Харитонівна Савченко».

4

**Марія
встигала
всюди**

М.Х. Савченко розглядає пошту депутата Верховної ради Української РСР, 1975 р.

Марія встигала всюди

Незважаючи на важку працю у тваринництві, Марія Харитонівна з головою поринала у громадську роботу, основою якої була депутатська діяльність у Верховній Раді України з 1947 по 1985 рік. В той час депутати Верховної Ради в законодавчому органі працювали незначний час, тобто не на постійній основі. Тоді основне робоче місце депутата було не в парламенті країни, а поміж простих трудівників на заводі, у полі, на фермі тощо.

Марія Савченко справно виконувала депутатські обов'язки, а що вже говорити про незліченну кількість листів, які чи не щодня доставляв до садиби Марії Савченко місцевий листоноша. Надходили вони з усіх куточків України, близького та далекого зарубіжжя. Їх автори просили Марію Харитонівну всілякої допомоги, а

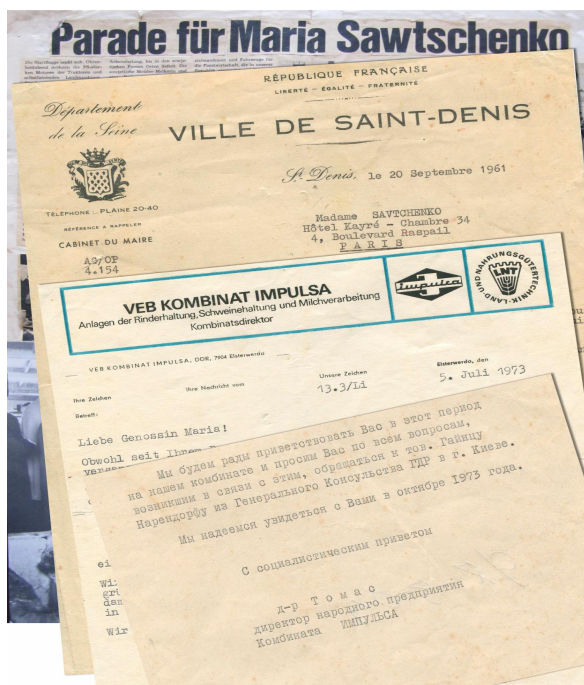

На фото (справа наліво): член Політбюро ЦК КПРС, Перший секретар ЦК КП України П. Ю. Шелест; голова Комітету радянських жінок, перша жінка-космонавт, Герой Радянського Союзу В. В. Ніколаєва-Терешкова; член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів УРСР В. В. Щербицький; двічі Герой Соціалістичної Праці М. Х. Савченко на зборах активу жінок міста-героя Києва, 1971 р.

також поділитися досвідом, дати ту чи іншу пораду: як скласти раціон годівлі корів, як готувати корми до згодовування, щоб одержати високі надії, як правильно вирощувати телят, доглядати і роздоювати корів, про техніку масажу вимені та інше. Кожний лист Марія Харитонівна уважно перечитувала і на конверті обов'язково робила позначку «відповіла» та ставила дату. Намагалася без затримки дати відповідь чітку та зрозумілу для дописувачів, не обмежувалась кількома словами, байдуже, хоч це приходилося робити ночами.

Засідання ради з удосконалення Лебединської породи

1982 р.

За успіхи в розвитку
тваринництва
М.Х. Савченко
нагороджена Державною
премією Української РСР

Щира і добродушна, Марія Харитонівна не могла просто відписуватись, знала, що за цими листами – живі люди, які сподіваються на підтримку, допомогу, пораду. На все це потрібен час, якого катастрофічно не вистачало, та вона ніколи й не рахувалася ним, заради задоволення людських потреб. Лише односельці дивувалися, коли ж їй, Марії, був час для відпочинку, як у її оселі далеко за північ горіло світло? А вона, натхненна своєю справою, здавалося, не знаючи втоми, встигала продуктивно працювати, допомагати виборцям у вирішенні життєвих проблем, ділитися своїм досвідом у листах, була зразковою мамою, люблячою дружиною, найкращою бабусею, прекрасною господинею.

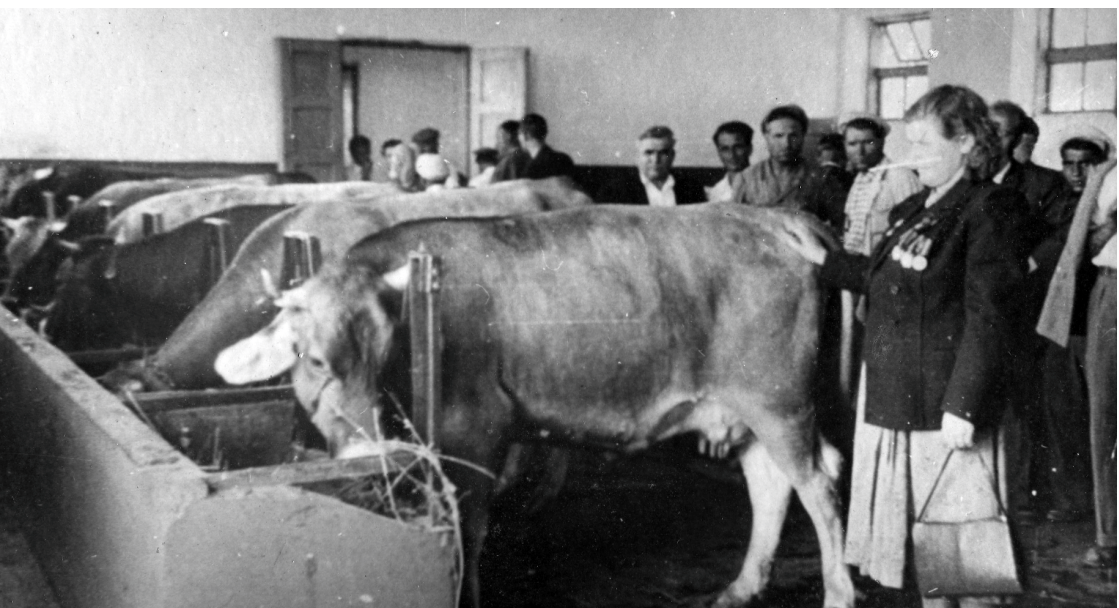
Свій відпочинок Марія Харитонівна знаходила у пісні, з якою не розлучалася протягом усього життя. Батьки Харитон Миколайович та Ганна Гнатівна дуже любили співати на всіляких гуляннях, тож можливо саме пісня поєднала їхні серця. Та й сама Марія, бувало,

*Міністр сільського господарства України О.М. Ткаченко
на тваринницькій фермі с. Токарі, 1990 р.*

повертаючись смерком з панських цукрових плантацій, заведе веселої української, а за нею всі дівчата, де тоді втома й дівається! Так було в ранній молодості, так було і в роки, коли стала відомою на всю країну.

І вже тоді, коли наша героїня працювала завідуючою тваринницькою фермою, ніколи не розлучалася з піснею. Після напруженого трудового дня поспішала на репетицію вокального ансамблю тваринницької ферми, яким керував його засновник Дмитро Федорович Кучер. Ансамбль токарівських трудівниць існував майже двадцять років. У його витоків стояла і Марія Харитонівна. Вона підтримала ініціативу створення хорупланки, першою записалась до колективу, стала його активною учасницею та подавала приклад іншим.

Українська пісня токарівського хору-ланки звучала на районних і обласних фестивалях художньої самодіяльної творчості, у звітних концертах творчих колективів Сумщини, що проходили на київській сцені. Разом з Марією Харитонівною стояли на сцені її подруги по роботі, прославлені трудівниці знаного колгоспу. Вона гордилася тим, що їх співочий колектив запалював зірки на сцені Київського палацу культури «Україна» та в концертній студії «Останкіно» в Москві під час одного із новорічних «Голубих вогників».

5

**Про видатну
землячку
говорять
односельці,
співпрацівники
та громадськість**

Про видатну землячку говорять односельці, співпрацівники та громадськість

З роботою у парі все життя

«Робота не дає мені
старітися»

М.Х. Савченко

M. Savchenko

Про свою відому землячку односельчани озповідають із задоволенням. Тут вона народилася, тут пройшло її дитинство, тут, у рідних Токарях, розпочала свій трудовий шлях, віддавши праці все своє життя. І саме у це мальовниче село на Лебединщині, з'їжджались колись сотні працівників тваринницької галузі з усіх усюд, аби перейняти досвід майстрині доїльної справи, яка досягла видатних успіхів у підвищенні продуктивності тваринництва.

Із захопленням розповідають токарівці про відкриття пам'ятника своїй відомій землячці у 1958 році. Тоді у Токарі люду з'їхалося стільки, що яблуку ніде впасти - близько десяти тисяч поціновувачів праці Марії Харитонівни, її послідовників та просто небайдужих людей, які були сповнені почуттям гордості за цю надзвичайно щирю та добру людину, яка всю себе віддавала праці.

Вони говорять про Марію Харитонівну, як видатну працівницю, гарну господиню, порадницю у роботі, в житті. Та й зауважують, на додачу, що на все село, свого часу, тільки біля садиби Савченків оселявся лелека. А він зводив гніздо там, де живе добро. Немає тепер лелечого гнізда, бо доброта Марії Харитонівни відійшла до небес з її ангелами у 2005 році.

Односельці згадують, що чепурна та завітчана колись оселя Марії Савченко радо зустрічала кожного, хто мав нагоду до неї завітати. Колишня сусідка, пані Олена, згадує, як привітна господиня залюбки частувала гостей парним молочком чи запашним трав'яним чаєм, зібраним власноруч на псільських луках. Кажуть, що пані Марія уважно вислуховувала кожного гостя, неодмінно допомагала у вирішенні будь-яких проблем.

Земляки завжди дивувались заповзятості, оптимізму та працьовитості Марії Харитонівни: у неї вже поважний вік, а від ферми не відірвеш! Селяни згадують, що навіть, коли їй зробили складну операцію на нирці, вона все ще не полишала свою улюблену справу, бо не один десяток років керувала молочно-товарною фермою № 3, яка від самого заснування була найкращою в районі, області і в країні.

Саме сюди, до ферми, все її життя пролягала стежина літніми зоряними ранками чи холодними сніжними вечорами. Тут тривалий час працювала сама, встановлюючи та перевершуючи у тваринницькій галузі свої ж рекорди, тут впроваджувала передові методи з догляду, годівлі та роздоявання корів, тут викохала цілу плеяду своїх послідовниць, теж знаних доярок.

Подруги, які вже давно перебували на заслуженому відпочинку та бавилися з онуками, жартівливо натякали свого часу Марії Харитонівні, що їй би варто відійти від справ, так би мовити, перепочити, адже на фермі трудиться вже третє покоління вихованих нею тваринниць, тож є кому продовжити її велику справу. Та Харитонівна, так вони її називали у восьмидесяті роки, з посмішкою говорила: «Робота не дає мені старітися. Я її люблю, а вона – мене. Отак у парі з нею, вже стільки років, у світі й тримаємося...»

*Школа передового досвіду,
1979 р.*

*М.М. Кабанець,
доярка корів токарівської
ферми, яка працювала
під керівництвом
М.Х. Савченко*

Наша Харитонівна

*(із спогадів окремих жителів
с. Токарі Лебединського району)*

Багато з тих людей, що працювали разом з Марією Харитонівною Савченко, вже відійшли у вічність. Та всі, хто погодився спілкуватись при зборі матеріалу до цього нарису, з особливою теплотою, зі сльозами на очах згадували про прекрасну, щирю людину, відповідального керівника – «нашу Харитонівну», так говорили співрозмовники.

Марія Михайлівна Кабанець, з якою нам випала честь мати бесіду, завдячує своїм трудовим успіхам саме Марії Харитонівні, бо вона – остання з жінок-доярок, яка працювала пліч-о-пліч з великою трудівницею та вчилася премудростям доярської справи саме у знаної колеги.

Про свою наставницю говорить: «Марія Харитонівна була працювита, чуйна, щира і добра людина. Золотий характер у неї, як мати рідна піклувалася про всіх оточуючих. Односельці, дуже пишаються своєю уславленою землячкою. Змахуючи сльозу, Марія Михайлівна, констатує, що не зустрічала на своїй нелегкій життєвій ниві людини поряднішої, справедливішої та працювитішої, ніж Марія Савченко».

У Токарях ми мали можливість переговорити і з Вірою Григорівною Клименко. Вона в сімнадцять років, ще зовсім молодою дівчиною, стала дояркою. Каже, що дуже пощастило працювати в одному приміщенні з Марією Харитонівною, адже, приглядаючись до роботи відомої наставниці, переймала її цінний досвід. Проте незабаром її перевели на іншу токарівську ферму, де протягом двох років доглядала вибракуваних, хворих на бруцельоз корів.

Перебуваючи на малій батьківщині уславленої землячки, ми не могли оминати садиби, де увесь свій вік проживала М.Х. Савченко. Зовнішній вигляд не зазнав великих змін, хіба що з'явилися сучасні господарські надбудови та техніка на подвір'ї, адже, за розповідями селян, тут оселилась родина, яка теж шанує працю.

Нас зустріла колишня сусідка і підлегла Марії Харитонівни – Олена Михайлівна Підопригора, запросила до хати, де за чашечкою духмяного трав'яного чаю зав'язалась цікава розмова: «Переїхала я, разом із п'ятьма дітьми, до Токарів у 1984 році. До цього разом з родиною проживали у селі Підопригори Лебединського району. Працювала

*О.М. Підопригора,
послідовниця і подруга
М.Х. Савченко, 1986 р.*

дояркою, була однією з краших у своєму господарстві та про ті рекордні надой молока, якими славилася група корів М.Х. Савченко, тільки мріяла. Коли в родині трапилося горе, помер чоловік, моя рідна сестра Марія Михайлівна Кабанець запропонувала переїхати до неї в Токарі: треба ж було на ноги ставити п'ятох дітей. Сестра не одне десятиліття працювала дояркою поруч з Марією Харитонівною і мене порекомендувала. Так я стала працювати на фермі, де завідувачкою була Харитонівна. Вона закріпила за мною групу корів, допомагала цінними порадами.

М.Х. Савченко вправно керувала своїм підрозділом, згадує Олена Михайлівна. Все, що було необхідне для плідної праці, доярки просили у Марії Харитонівни, а вона, в свою чергу, організовувала його постачання. В нас ніколи не було перебоїв з кормами: буряками, силосом, жомом, а ще раціон наших корівок містив комбікорми, макуху, дерть, крейду, сіль, яких також було вдосталь.

*О.М. Підопригора і
Ю.І. Губа,
січень 2013 р.*

Харитонівна була вимогливим і справедливим керівником, продовжує Олена Михайлівна, ніколи не кричала на своїх підлеглих. Ми завжди дивувались, як вона може помічати недоліки у роботі, пройшовшись приміщенням для худоби і не прискіпуючись до котроїсь із нас. Про всі негаразди говорила віч-на-віч: виважено, спокійно, одразу ж давала поради, як зробити краще. Різні люди працювали у нашому колективі. Були й такі, хто час від часу заглядав до чарки, проте Харитонівна підбирала ключ до кожного, і після розмови з нею все ставало на свої місця. Дуже рідко сердилася, а як таке й траплялося, то ми знали, що грім цей за п'ять хвилин мине, і обличчя знову осяє посмішка.

Марія Харитонівна частенько після роботи збирала нас в кімнаті відпочинку, пригощала трав'яним чаєм з

В літньому таборі урочища «Захаревщина», 1978 р.

домашніми пиріжками. Ми намагалися допомагати один одному: гуртом садили та копали картоплю, звичайно ж, як водиться у селі, з колективними вечерьми та гучними піснями. І наша Харитонівна не стояла осторонь. А ще вона ніколи не хизувалася своїми нагородами, депутатським значком – була звичайною сільською жінкою.

У Марії Харитонівни все було до ладу і в господі, загадує колишня підлегла. Разом з чоловіком поралися біля чималого господарства. Ось тільки відрядження забирали у неї багато часу, тому на допомогу по господарству приходили сусіди, а коли Іван Тимофійович став комірником, то вже справлявся без сторонньої допомоги.

М.Х. Савченко демонструє болгарським друзям токарівський літній табір для корів, 1967 р.

Харитонівна ніколи не сиділа на місці, завжди знаходила чим зайнятись, бо вважала, що робота не дає людині старітись. Тяжко переживала смерть чоловіка та сина. Всю свою материнську любов віддавала онукам та правнукам.

Так мені здається, задумується оповідачка, що Марія Харитонівна дуже боялася старості, боялася залишитися на самоті. Важкі роки роботи на фермі взяли своє: часті хвороби підкосили колись непосидючу, невгамовну трудівницю, яка потребувала догляду. Стало питання про переїзд до онуків, які проживали в Лебедині. Дуже вагалася, чи варто покидати Токарі, де народилася і прожила усе життя, де крок за кроком вкарбовувала у історію своє славне трудове ім'я. Та тоді переїзд був, мабуть, чи не єдиним правильним рішенням. Я часто навідувала її в Лебедині, знаю, що вона дуже сумувала і жалкувала, що не залишилася доживати відведені їй роки у рідному селі і рідній хаті. А що і як – Бог все розставить на свої місця, розсудить усіх...» - підсумувала свою розповідь Олена Михайлівна і запитала: «Так, може, на кладовище сходимо?».

...Ішов густий, лапятий сніг. Натоптаною стежиною ми прямували до сільського кладовища. «Це тут, близьенько, - говорила, Олена Михайлівна. Ось тут покоїться наша Харитонівна, а неподалік і Ніна Грушка та й всі наші доярки...» - змахуючи сльозу, мовила жінка.

Разом із Оленою Михайлівною постояли мовчки біля гранітного пам'ятника, вклонились видатній землячці, засвідчуючи велику повагу до її пам'яті...

*с. Токарі Лебединського району,
січень 2013 р.*

Мені було велике щастя працювати поряд з Марією Савченко

*(із спогадів кавалера ордена
«Трудового Червоного Прапора»,
зоотехніка-селекціонера колгоспу
імені Леніна Калюжної О.С.)*

*О.С. Калюжна,
зоотехнік-селекціонер
(1962-1990 рр.)
колгоспу ім. Леніна
Лебединського району*

«... Після закінчення Хомутецького сільськогосподарського технікуму я отримала направлення в один із колгоспів Харківської області. Чесно кажучи, умови роботи були жахливі: старі, напівзруйновані хліви, з гнилою підлогою, на якій гинули малі поросята, відсутність добротних кормів для худоби, її неналежне утримання та догляд спричиняли падіж тварин, малі доважки приростів, низькі показники надоїв молока від корів. Через п'ять років поневірянь занедбанними колгоспами Харківщини та Полтавщини, батьки чоловіка забрали нас у Лебедин, де й живу донині.

Далекого 1962 року директор Лебединської держплемстанції Г.А. Кириченко направляє мене на селекційну роботу в колгосп імені Леніна. Звичайно ж, як і годиться, першим мене зустрів тодішній керівник колгоспу. Я дуже хвилювалась, що не мала вищої освіти, та директор заспокоїв: «На ходу у мене інститут закінчиш, всьому навчишся!». Після короткої розмови повіз на ферму № 3, гордість усього району, знайомити з М.Х. Савченко.

Я дуже багато чула про неї, адже слава про трудові подвиги токарівської доярки ширилася всією країною. Ми під'їхали до ферми. Назустріч вийшла привітна, усміхнена жінка. Голова колгоспу, взявши мене за руку, сказав: «Знайомтесь! Ось, Харитонівно, привів вам

нового працівника, буде займатись селекційною роботою. Покажуть свої володіння!».

Марія Харитонівна обняла мене, згадує Ольга Степанівна, поцілувала по-материнськи та й повела дивитися моє нове місце роботи.

Коли зайшли до сараю, у мене аж дух перехопило: такої чистоти я ще не бачила ніде. Все білесеньке, годівниці почищені, суха підстилка у корів та й самі вони чисті-чистесенькі. Порівнюючи ті умови для тварин, де я працювала раніше, мені здалося, що я потрапила до раю. Я була настільки вражена, що не могла зрушити з місця! Марія Харитонівна, помітивши моє здивування, зауважила: «А у нас завжди так!». Погладивши першу - ліпшу корову, взяла її за хвоста: «Запам'ятай, Олю, хвіст у корови, як коса у дівчини, завжди має бути чепурним!».

Марія Харитонівна дуже любила корів, продовжує співбесідниця, завжди називала їх за кличками, розмовляла з ними, пестила. Та особливою любов'ю наділяла молодняк. Для неї телятка були, як діти малі: всіх, без винятку, обцілує та приголубить, ще й побавиться на додачу. Мене й досі вражає така любов Харитонівни до тварин.

Ольга Степанівна згадує, яка наша героїня була справедливим і вимогливим керівником. Аналізувала контрольні надії, піклувалася про збереження племінного ядра Лебединської породи корів. Велику увагу приділяла збільшенню продуктивності стада. Контролювала, як проходить заготівля кормів, у якому стані перебувають пасовища. Марія Харитонівна сідала на «лінійку» (це так називався в ті часи легкий гужовий транспорт) та об'їжджала пасовища, турбуючись, на якому травостої випасаються корови, чи напоєні вдосталь. Вся худоба була завжди викупана, аж полискувала.

В літньому таборі урочища
Захарівщина, 1979 р.

Марія Харитонівна з повагою відносилася до своїх підлеглих, продовжує Ольга Степанівна, була відвертою і щирою, не стояла осторонь людських проблем, завжди всім, хто до неї звертався, допомагала. «Знаєте, – продовжує співрозмовниця, – сутужно було у ті часи з різним крамом. Гроші були, а товари домашнього вжитку придбати було неможливо. У мене саме доньки на виданні були, а приданого ніде взяти. Тож звернулась до Харитонівни, а вона допомогла купити два килими. Дуже дорогі вони мені, я і досі їх зберігаю, як пам'ять. Ходіте, я і вам покажу», – із захопленням і якоюсь особливою гордістю провела нас жінка до іншої кімнати. Навіть свій орден Ольга Степанівна демонструвала з меншим піднесенням, ніж ті килими, придбані з допомогою Марії Харитонівни.

Гарною, дуже гарною людиною була Харитонівна, підсумувала свою розповідь Ольга Степанівна. Для мене було великим щастям працювати поряд з нею».

*м. Лебедин.
січень 2013 р.*

М.Х. Савченко в колі співробітників, 1992 р.

Зараз немає таких керівників, як наша Харитонівна...

(із спогадів І.Г. Дрозденка, випускника Маловисторопського технікуму 1955 року, головного зоотехніка колгоспу імені Леніна)

*Дрозденко І.Г.,
головний зоотехнік
(1958-1987 рр.)
колгоспу ім. Леніна
Лебединського району*

Свою розповідь Іван Григорович починає дещо здалеку. Дізнавшись, що ми – його земляки, дуже здравів, став розпитувати про викладачів технікуму, знайомих йому людей, про свою рідню. Народився Іван Григорович на хуторі Ситники, за декілька кілометрів від Малого Висторопа. 1941 року вступив на навчання до Маловисторопського технікуму та війна зруйнувала плани юнака здобути фах зоотехніка. Спочатку перебував в евакуації, а в 1943 році пішов на фронт. Після війни залишився на строковій службі на Далекому Сході, додому повернувся 1951 року. Не знімаючи погонів, подався до технікуму, бо треба було продовжити навчання. Успішно закінчивши технікум за спеціальністю «Зоотехнія», як один з кращих студентів був рекомендований на навчання до Харківського зоотехнічного інституту.

У 1958 році був направлений на посаду зоотехніка в колгосп ім. Леніна. Свою першу зустріч з Марією Харитонівною пам'ятає добре. Як відомо, на той час знана трудівниця була вже завідуючою молочно-товарної ферми № 3 колгоспу ім. Леніна. Говорить, що після призначення одразу поїхав на ферму у Токаря оглядати нове місце роботи та знайомитися з колегами.

Дістався літнього табору в урочищі Захаревщина близько восьмої ранку, запитав, де знайти Марію

Харитонівну. Одна з доярок сказала: «Харитонівна нещодавно пішла. Можливо, зустрінете її дорогою, а якщо ні, то йдіть прямісінько до неї додому».

«Мені було дуже ніяково турбувати таку поважну людину вдома. Я зібрався з духом і ступив на подвір'я Савченків. Найперше, що впало в очі, те, що обійстя потопало у квітах. У голові одразу промайнула думка: коли ж вона ще й за квітами встигає доглядати?..

Назустріч вийшла привітна господиня: «Проходьте, проходьте до хати! Снідати зараз будемо», - наполягала Марія Харитонівна не запитавши, навіть, хто я і чому прийшов. Хата була наповнена пахощами свіжої юшки, на столі парував самовар та красувались рум'яні пиріжки. За сніданком я розказав про причини свого візиту. Марія Харитонівна підсумувала: «То і добре, значить будемо працювати. Та ви не соромтесь, пригощайтесь. Може не чаю, а молочка пареного вип'єте?», – клопоталась господиня.

Ця щира гостинність мене дуже вразила. Тоді я ще й не здогадувався, що ми з Марією Харитонівною будемо дружити родинами, що такі спільні сніданки та вечери у родинному колі будуть постійними. Вона любила ходити в гості і приймати гостей вдома. Нашу бесіду підтримує Ольга Андріївна, дружина Івана Григоровича, яка хоч і не працювала з Марією Харитонівною, проте добре її знала: «Я, як зараз пам'ятаю, як Марія Харитонівна вперше прийшла до нас у гості, їхала десь у справах та й навідала нашу оселю в Лебедині. Чоловік ще тільки з тиждень працював зоотехніком у колгоспі. Привіталася, віддала гостинці, адже вона ніколи не приходила з пустими руками та й нумо хату оглядати. Пройшлася до спальні, зазирнула на кухню: «Оце, по-моєму, – сказала, – у гарної господині застелене ліжко і перемитий посуд має бути завжди!». Вже потім, коли ми зустрічалися на спільних

*«Працелюбність та
вболівання за корів
у М.Х. Савченко були
неперевершеними»
І.Г. Дрозденко*

вечерях у друзів чи знайомих, всі гуртом прибирали зі столу, мили посуд, чули від Харитонівни схвальне «оце по-моєму» і продовжували вечір українською пісню, танцями, веселими житейськими розповідями. Я не з чуток знала про любов Марії Харитонівни до квітів. Бувало зайде до нас у двір, гляне на мої квітники: «А ось цих квітів у мене ще й немає! Ти дай мені, Олю, таких, а я тебе наділю своїми». Квітники у неї були скрізь: біля садиби, на фермі, у літньому таборі», - підсумовує Ольга Андріївна.

«Та й сама вона була, як квітка, продовжує слова дружини Іван Григорович, завжди усміхнена, чепурна, випромінювала добро і оптимізм. Як керівник – відповідальна, справедлива, чесна, вимоглива. Як працювати, показувала на власному прикладі і головне – вміла навчити, донести свою любов до тварин у серце кожного, хто приїздив переймати у неї досвід. Зараз немає таких керівників, як наша Харитонівна. Та й люди, щирі і працюючі, як вона, нині рідко зустрічаються», бідкається Іван Григорович.

Витримавши невеличку паузу, чоловік став розповідати про останні роки життя Марії Харитонівни. Витираючи непрошену сльозу, повідав про непрості стосунки шанованої жінки з окремими оточуючими її людьми перед відходом у вічність. Шокуюча історія, яку, звісно, з поваги до доброго імені М.Х. Савченко та етичних міркувань, не доцільно оприлюднювати. Героїня нашого нарису цього не заслуговує.

*М. Лебедин,
січень 2013 р.*

Велика у праці і звичайна в побуті

(за спогадами М.А.Грищенка)

Грищенко Микола Андрійович найбільше пізнав Марію Харитонівну, коли був обраний головою колгоспу ім. Леніна. Це була осінь 1978 року. Головування приймав від Герба І.І., а той від свого попередника Ткаченка Д.С. Шана до Марії Харитонівни у колгоспі була дуже великою, але не було і без казусів. «Як мені розповідав Ткаченко Д.С., чому він був позбавлений посади голови колгоспу, – згадує співбесідник, – через його необачність».

А було це так. Якось на молочно–товарну ферму в Токарі приїхав Данило Сергійович. Підійшов до Марії Харитонівни, яка тоді вже сімнадцятий рік очолювала ферму, запитав скільки їй років, на що знана майстриня відповіла – 65. Колгоспний керманіч став говорити відомій трудівниці, що мовляв ви багато потрудились, мабуть, втомились, - то може слід іти відпочивати...

Марія Харитонівна вислухала це зовнішньо спокійно. Не коментувала. Не просила у голови залишити її при колгоспнім ділі. Просто легенько посміхнулася, подякувала і пішла від керівника.

Пройшов певний час. Зваживши все, Марія Харитонівна прийняла рішення і якось під вечір вантажною машиною, яка була на колгоспному дворі в Токарях, подалася до Сум, а звідти поїздом – до Києва. А як відомо на той час Марія Харитонівна була не лише двічі Героєм Соціалістичної Праці, а ще й членом Центрального Комітету Комуністичної партії України, депутатом Верховної Ради Української РСР. Тож до кого їхати за порадою вона знала. «З ким і про що розмовляла

*Грищенко М.А.,
голова колгоспу ім. Леніна
Лебединського району
(1978-1988 рр.),
голова Лебединського
райвиконкому, голова
Лебединської районної
державної адміністрації
(1988-2002 рр.)*

відома всій Україні жінка, історія мовчить,» – посміхається Микола Андрійович. Важливо, що на другий день до м. Лебедина прибув особисто Міністр сільського господарства України з відповідними повноваженнями. Зібрали бюро Лебединського райкому партії, негайно вивели Данила Сергійовича із членів бюро райкому і рекомендували колгоспникам звільнити його з посади голови колгоспу. Отож, після спроби такого управління Марією Харитонівною був рекомендований на посаду голови колгоспу Герб І.І. Звісно, що Токарівською фермою продовжувала керувати Савченко М.Х. І це тривало до 1992 р.

«На фермі я був раз на тиждень, – продовжує Грищенко М.А., – як працює завфермою і які відносини в колективі, – добре знав. Марія Харитонівна була для працівників тваринництва та і всіх селян не лише знаним керівником, а й помічницею, і порадиницею, і піклувальницею, і заступницею. Пригадую, коли один із керівників

Завідуюча Токарівською фермою проводить екскурсію для місцевих школярів, 1979 р.

колгоспу спіймав на крадіжці доярку і покликав міліцію здавати порушницю, Марія Харитонівна, дізнавшись про це, до начальника управління внутрішніх справ у Лебедин доїхала першою і захистила доярку, довела, що то її біс попутав і фермівське товариство все зробить для того, щоб ця жінка ганебних вчинків більше не припускалась».

Вона допомагала всім, хто до неї звертався. Тоді ж всякий путній товар був у дефіциті. Отож, для когось клопоталась за ковра, комусь за мотоцикла,

холодильника чи телевізора. Допомогала своїм депутатським впливом всьому колгоспу і району. Складалось враження, що така громадська робота їй не була обтяжливою, вона її виконувала залюбки, від щирої душі.

У Токарях її боготворили, їй вірили. Задумався Микола Андрійович: «Ще вона всіх любила і поважала. Пригадую, на перших порах

мого головування майже двічі на місяць у вечірню пору Марія Харитонівна з гостинцями переступала поріг нашої хати із звертанням: «Ну, як живете, молоді люди, як ваші дітки, які у вас клопоти...». Нам із дружиною тоді було біля тридцяти. За віком ми були їй дітьми. Вона в певній мірі нами опікувалась. Було посидять із дружиною, Валентиною Миколаївною, погомонять, чаю поп'ють. Піднімається: «Поїду я, мені ще на ферму треба заглянути та і до сусідів зайти, пообіцяла їм шифер на нову хату, нехай завтра їдуть до РАЙПО та забирають».

Цінували Марію Харитонівну не лише за людяність, особисту працю, а й за високі заробітки, які отримували тваринники молочно-товарної ферми. Воно і зрозуміло. Продуктивність корів найвища в районі. І це не дописування до показників виробничих досягнень, які тоді процвітали, або молоко «нормалізували» (розводили водою – так робили в окремих господарствах району, щоб збільшити удій молока від корів), це були дійсно високі виробничі досягнення – найбільші в районі і області.

У Савченко М.Х. на фермі все залежало від неї і

М.Х. Савченко розповідає про своє життя учням шкіл м. Лебедин, 1987 р.

працівників: раціон для тварин найліпший у районі, бо Марія Харитонівна своєчасно подбає про соняшникову макуху, або шрот чи білково-вітамінні добавки. Це все було під контролем у завідувачки ферми. Вона була не лише майстринею ведення взагалі тваринництва, а й великою вболівальницею за якість ведення племінної справи, особливо за вирощування молодняку великої рогатої худоби, за якісне парування корів, дотримання технологічних процесів у їх годівлі та доїнні.

У діяльності завідуючої фермою суттєво надавалась організаційна і зоотехнічна допомога збоку головного зоотехніка колгоспу І.Г. Дрозденка. Вони добре працювали в тандемі, пізніше потоваришували родинами.

«Проте мені особливо хочеться відмітити перше моє враження від ферми Марії Харитонівни, – продовжує Грищенко М.А., – Тваринництво, яке я побачив у Токарях, на дві-три позиції було якіснішим і різко позитивно відрізнялось від господарства, де я працював раніше. Це була інша робота, інше ставлення і організація справ. Тут не могли зробити щось абияк. На МТФ № 3 здійснювали всі технологічні процеси по догляду і годівлі за коровами на найсучаснішому рівні. На фермі у Марії Харитонівни погано

годувати тварин не могли. Такого навіть в думках ніхто не міг припустити. А ще на фермі дійсно працювала школа передового досвіду. Збоку ж керівниці забезпечувався контроль і глибока віра в те, що саме так повинні люди любити тварин, доглядати за ними. І це було разуче переконливо у порівнянні із роботою інших господарств району. Токарівці чітко знали, сумлінна праця

*Зустрілись зіркові герої:
двічі Герої Соціалістичної
праці
О.В. Гіталов та
М.Х. Савченко, 1985 р.*

забезпечить рекордні результати у тваринництві. Висловлюючись сучасною мовою на фермі Савченко М.Х. в сімдесяті роки побачив алгоритм високопродуктивної праці у тваринницькій галузі. Токарівські тваринники під орудою Марії Харитонівни мали чіткі і якісні мотиви на те, щоб працювали лише найкраще.

Вже пізніше, коли я став головою райвиконкому, а далі посади мали різну назву, але був першим керівником Лебединського району, – часто використовував у спрямуванні тваринництва району саме ті підходи до галузі, які використовувала М.Х. Савченко.»

Марія Харитонівна і на роботі, і в домашньому господарстві була взірцем для селян. І в той же час вона особливо і не відрізнялась від них. Зовнішньо її дім був схожий на сусідські, щоправда в середині він мав більше зручностей, ніж тодішні сільські хати. Та це і не дивно, бо знана жінка їздила не лише по столицях колишнього Союзу, а часто була в складі делегацій у багатьох європейських країнах. То, звісно, вона бачила побут прогресивніший, ніж у тодішньому українському селі.

Що кидалось в очі гостям її оселі, то це її нагороди. Вони займали почесне місце у центральній кімнаті. Саме ці нагороди підкреслювали велич праці цієї жінки, її відомість, популярність і те, що держава і громадські організації високо цінували її звитяжну працю.

«Серед особливих рис характеру Марії Харитонівни, – продовжує Грищенко М.А., – мені впадала у вічі неймовірна працьовитість і самовідданість, любов до оточуючих. Вона була дуже гостинна і привітна. Приймала у своїй оселі наша героїня багато людей. Були і високоповажні міністри, секретарі Центрального Комітету Комуністичної партії, високопосадовці із Москви, столичних міст інших республік, що входили до

складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, зарубіжні достойники. Яким би не було частування, але завжди господиня пригощала особисто випеченими пиріжками із різними начинками та молоком. А ще Марія Харитонівна завжди до гостей випромінювала тепло, її позитивна аура діяла заспокійливо, а в певній мірі і чаруюче: як – така заслужена, велика – і така проста?!.

Марія Харитонівна мала і особливу рису – вона зачасту не реагувала публічно на окремі дії чи заяви, а так би мовити, тримала сама собі на умі, – «Ідьте, ми самі розберемось, як нам жити і працювати».

Високий статус Марія Харитонівна для себе не використовувала надмірно, вона була дуже скромна. Свої зірки більше використовувала для успішної діяльності колгоспу та і в цілому Лебединського району, а в окремих випадках – Сумської області.

Природа нагородила нашу героїню добрим здоров'ям. Вона рідко лікувалася. Можливо, генетика, а, можливо, і постійна праця її так загартували, що вона

мала міцний дух, який в свою чергу забезпечував їй досить тривалий активний спосіб життя.

«Коли зараз запитують, як Марія Харитонівна відпочивала, то на це питання мені важко відповісти, – завершує Микола Андрійович, бо за тривалий час спілкування із нею, (із 1978 і майже до останніх днів її життя) я так і не вбачив у її житті уподобань до особливих розваг чи відпочинку. Вона жила працею і добром, яке робила для людей.»

м. Лебедин, січень 2013 р.

Багатотиражна газета «Шляхом Леніна» колгоспу ім. Леніна писала про видатну трудівницю до 70- річного ювілею М.Х. Савченка

Як мати рідна

Я – наймолодший член колективу тваринників токарівської ферми. Коли прийшла сюди працювати, першою вчителькою і наставницею була в мене Марія Харитонівна. Вона не лише розповідала, як взяти від корови велике молоко, а й демонструвала все на конкретних прикладах, подовгу затримувалась щодня біля моєї ланки. Такою увагою вона наділяла й інших доярок. Її цікавили не лише наші виробничі успіхи, а й домашні справи.

«Як удома все в порядку, дівчата, так від цього й робота виграє», - часто говорила нам Харитонівна.

А воно й дійсно так.

В. Клименко,

оператор машинного доїння корів МТФ № 3

с. Токарі, 1983 р.

Слава колгоспній праці!

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДИНАТЕСЬ!

Шляхом Леніна

Орган парторганізації, правління, профкомітету та комітету комсомолу колгоспу імені Леніна, м. Лебедин, Сумської області

Річ. виходить 27.квітня 1983 року № 3 (493)

ЩИРО ВІТАЄМО!

Наші славіть землячки Марії Харитонівні Савченку сьогодні сповнилось 70 років. Для багатьох тисяч радянських людей імена її та Марії Харитонівні, як невтомної жемчужини-діаманта, що віддає всі свої сили й знання для загального добра, для збагачення любов'ю Вітчизну.

М. Х. Савченко трудилася країні: вносила як майстра великого молока, наставника і друга молоді творчині, пропагандистки передового досвіду. В різних районах нашої області і за її межями жила і трудилася сотні колгоспні учні Марії Харитонівни Савченка.

Партия і уряд високо оцінили самовіддану працю нашої землячки, присвоївши їй звання дівчи Героїні Соціалістичної Праці. Як славу трудової слави, висловили Франциска Бюст М. Х. Савченко, спонсоровані в Токарі.

Ін. трудові діячки імені Леніна, промислові і колгоспні вихованки дочкою партії і народу М. Х. Савченко, що пройшла непростий шлях від юної машини до зрілої трудової жемчужини.

Доля М. Х. Савченко — ескера садівника того, як у Країні Рад міністрів-радників згодиться щастя в нашій і праці.

Повною працьовитістю Марії Харитонівни, її щиро ставлення до людей, її зібраності вирити дівчатам питання, трудівницю району ось уже вперше, оброну прусту радянську міну депутата Верховної Ради Української РСР. Як другий, М. Х. Савченко віддає багато часу для виконання навазі виборів, розгляду їх справ і пропозицій.

Світлою 70-річчя М. Х. Савченко, ми відзначили на ліній зустрічі цієї людини, а її славою нашу колгоспну славу, і радіє всім вихованкам Марії Харитонівни, в які вона виховувалася. Одной нашої слави землячки — це свято всіх трудівників колгоспу.

У цей пам'ятний і радісний для всіх нас день колгоспників і господарств району з багатьма радянськими людьми. Бажають Марії Харитонівни довгих років життя, міцного здоров'я, щастя в особистому житті.

**ПАРТІЮ,
ПРОВКОМІТЕТ,
ПРАВЛІННЯ,
КОМІТЕТ КОМСОМОЛУ.**

Як мати рідна

Я наймолодший член колективу тваринників токарівської ферми. Коли прийшла сюди працювати, першою вчителькою і наставницею була в мене Марія Харитонівна. Вона не лише розповідала, як взяти від корови велике молоко, а й демонструвала все на конкретних прикладах, подовгу затримувалась щодня біля моєї ланки. Такою увагою вона наділяла й інших доярок. Її цікавили не лише наші виробничі успіхи, а й домашні справи.

«Як удома все в порядку, дівчата, так від цього й робота виграє», - часто говорила нам Харитонівна.

А воно й дійсно так.

В. КЛИМЕНКО,
оператор машинного доїння корів.

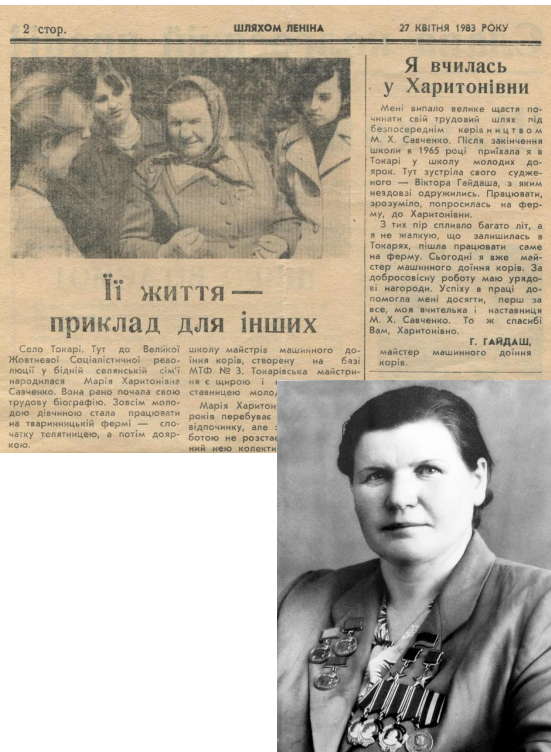
Я вчилась у Харитонівни

Мені випало велике щастя починати свій трудовий шлях під безпосереднім керівництвом М.Х.Савченко. Після закінчення школи в 1965 році приїхала я в Токарі у школу молодих доярок. Тут зустріла свого судженого — Віктора Гайдаша, з яким нездовзі одружились. Працювати, зрозуміло, попросилась на ферму до Харитонівни.

З тих пір сплигло багато літ, а я не жалкую, що залишилась в Токарях, пішла працювати саме на ферму. Сьогодні я вже майстер машинного доїння корів. За добросовісну роботу маю урядові нагороди. Успіху в праці допомогла мені досягти, перш за все, моя вчителька і наставниця М.Х. Савченко. То ж спасибі Вам, Харитонівно.

Г. Гайдаш,

*майстер машинного доїння корів
МТФ № 3 с.Токарі, 1983 р.*

Жінка-подвиг

*Спогади про М. Х. Савченко
В.М.Ткаченка,
директора Маловисторопського
коледжу імені П.С. Рибалка
Сумського НАУ, заслуженого
працівника сільського
господарства України*

В кінці шістдесятих років минулого століття я працював у Маловисторопському сільськогосподарському технікумі (саме таку назву мав цей навчальний заклад до 1968 р.) звільненим секретарем комсомольської організації. В ті часи М.Х. Савченко була частим гостем нашої установи. Вона дуже часто приїздила на зустрічі з трудовим і студентським колективами як депутат Верховної Ради України і, звичайно, як випускниця навчального закладу.

Авторитет цієї жінки був неперевершеним поміж усіх візитерів. Вона випромінювала щирість, привітність та доброту. Говорила довірливо і глибоко переконливо.

М.Х. Савченко розповідала про свої досягнення, трудові будні у тваринництві, легко вміла переконати аудиторію в тому, що лише праця підняла її на п'єдестал відомої жінки-трудівниці.

Воістину вона була закохана у тваринництво і безпосередньо у корів Лебединської породи. Іншої назви породи, як «наша лебединка», Марія Харитонівна не вживала.

Своїми рекордами znana майстриня не хизувалась. Вона була щира у розповсюдженні власного

*Навчальний корпус
Маловисторопського
сільськогосподарського
технікуму, де навчалась
М.Х. Савченко*

*Сучасний
навчальний корпус
Маловисторопського
коледжу імені П.С. Рибалка
Сумського національного
аграрного університету,
2013 р.*

М.Х. Савченко готується до задачі чергового іспиту в Маловисторопському сільськогосподарському технікумі, 1963 р.

виробничого досвіду, дуже раділа за успіхи колег і учениць-сподвижниць її трудової слави.

Зведена відомість успішності студентів - досягнень державних іспитів у 1966 році

№ п/п	Ім'я та по батькові	Рік	Відомість успішності																			
			Вступний іспит	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити	Вступні іспити										
21	Науменко Андрій М. 1963	-	-	-	-	-	-	5	5	4	4	5	4	4	5	5	5	5	5	5	-	
22	Рибалка Катерина М. 1962	3	3	3	3	3	3	4	5	3	3	4	5	4	4	5	3	3	3	3	3	
23	Давиденко Анатолій Т. 1962	-	-	-	-	-	-	3	5	4	4	3	4	4	4	4	4	4	3	4	3	4
24	Товчишко Людмила Т. 1962	-	-	-	-	-	-	3	5	4	4	3	4	4	3	4	3	4	3	3	3	-
25	Савченко Марія Л. 1962	5	4	4	4	3	4	3	5	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5	-
26	Івращенко Микола В. 1963	-	-	-	-	-	-	3	4	4	4	3	3	4	4	5	4	3	3	4	4	4
27	Басараб Тетяна Т. 1963	-	-	-	-	-	-	3	4	5	4	4	3	4	4	4	3	4	4	4	4	4
28	Товчишко Віра Ф. 1963	-	-	-	-	-	-	3	4	4	4	3	3	5	4	3	4	3	3	3	3	4
29	Борисов Михайло Я. 1963	-	-	-	-	-	-	5	5	5	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5	4	5
30	Борай Тамара Е. 1963	-	-	-	-	-	-	5	5	5	4	4	5	4	5	4	3	4	3	5	3	4
31	Богаров Іван Т. 1963	-	-	-	-	-	-	5	5	5	4	4	5	5	5	5	4	5	5	4	5	5
32	Триченко Іван Т. 1963	-	-	-	-	-	-	5	5	4	5	5	5	5	5	5	4	5	5	4	5	4

Стан успішності М.Х. Савченко перед складанням державних екзаменів у Маловисторопському сільськогосподарському технікумі, 1966 р.

була широю і привітною, не цуралась колективних неофіційних заходів. Говорила мало, але влучно і вичерпно. Уміла слухати співбесідника, а це також Божий дар. Мені завжди говорила добрі слова за педагогів, які її вчили, цікавилась, чим допомогти технікуму.

По приїзді із-за кордонів пропонувала зустрітись із студентами і розповісти, як ведуть тваринництво у Болгарії, Німеччині чи Франції.

Свого часу в нашому навчальному закладі активно працював самодіяльний Народний ансамбль пісні і танцю «Калина». В репертуарі творчого колективу була величальна пісня місцевих авторів про наших двічі героїв М.Х. Савченко та П.С. Рибалка. Звичайно, цей твір ми виконували і в Токарях, коли там побували з концертом. І

ось після сценічного дійства до нас – самодіяльних аматорів – підійшла Марія Харитонівна і мовила: «Я люблю українську пісню і танець. Спасибі за те, що не забули і мене у своїй творчості. Сама співаю з дитинства. Ви мене дуже вразили своєю майстерністю. Особливо танцю-вальними номерами. Покажіть того, хто це чудо зробив». Ми покликали до гурту нашого хореографа В.Г. Шершньова. Марія Харитонівна тривалий час спілкувалась з Віктором Григоровичем. Вони були цікаві один одному. На обіді з нагоди відвідин Токарів при проголошенні тосту наш хореограф підняв келих «За жінку-подвиг!» Влучно і об'ємно. Бо таке враження на митця справила Марія Харитонівна.

Або ж пригадую, коли в 1989 році навчальний заклад відзначав своє шестидесятиріччя, Марія Харитонівна приїхала раніше від призначеного часу на годину. Запитую: «Чому Ви, Маріє Харитонівно, приїхали раніше?» Вона відповіла: «Бо хочу ближче дізнатись про радгосп-технікум, поговорити з викладачами, які мене вчили, зустрітись із Пашею Згодою...»

П.С. Згода була кращим майстром машинного доїння корів радгоспу-технікуму, вона дуже шанувала Марію Харитонівну.

Взагалі, я не зустрічав серед тих, хто знав двічі Героїню, і не шанував би її.

Марія Харитонівна несла молоді не лише особис-

На урочистих зборах, присвячених 60-річчю Маловисторпського радгоспу-технікуму ім. П.С. Рибалка, 1989 р.

тий приклад ставлення до діла, а і віру в велич праці.

І, – що головне, – ми – молоді, вірили токарівській майстрині, боготворили, бачили в ній велику людину. Віра ця була непохитна. Такою великою і неймовірно трудолюбовивою вона залишилась в моїй пам'яті через 40 років від першої зустрічі.

Грудень 2012 р.

Делегація лебединського району на Сумській обласній партійній конференції КПРС, 1990 р.

Від авторів

З Лебединщиною пов'язані імена багатьох відомих людей: ушавленого Кобзаря Тараса Шевченка, великого композитора, піаніста і диригента Сергія Рахманінова, оперних співаків зі світовим ім'ям Бориса Гмирі та Івана Стешенка, художників братів Кричевських, зачинателя футуристичного напрямку в літературі Давида Бурлюка, двічі Героя Радянського Союзу, маршала бронетанкових військ Павла Рибалка, званої доярки, двічі Героя Соціалістичної Праці Марії Савченко.

Ця розповідь про людину, життя якої стало подвигом, праця якої привела до всенародного визнання і слави. Її ім'я - символ багаторічної бездоганної праці, трудової звитяги, що є яскравим прикладом для наслідування нинішнього і прийдешніх поколінь.

Про Марію Савченко писано - переписано за її життя - подвиг дуже багато. Ми що змогли – прочитали. Звичайно, прочитане певною мірою наклало відбиток на зміст нарису. Та це й зрозуміло, бо наш текст написаний на підставі аналізу раніше опублікованих матеріалів, спогадів тих, хто жив і працював з Марією Харитонівною, розумового аналізу авторів...

Спілкуючись з тими, хто знав видатну трудівницю, ми намагались віднайти ще подібну особистість, яка б відзначалася непереборною жагою до роботи, безвимірною любов'ю до тварин. Були подібні. Але такої талановитої в непростій тваринницькій галузі не було.

Досліджуючи трудовий і життєвий шлях Марії Харитонівни Савченко, напрошується висновок, що з висоти столітнього ювілею великої героїні вона залишається тим взірцем величності для прийдешніх поколінь, який є вагомою складовою історії українського народу.

Автори

В. Ткаченко, заслужений працівник сільського господарства України, відмінник освіти, директор Маловисторопського коледжу імені П.С. Рибалка СНАУ

Ю. Губа, викладач української мови Маловисторопського коледжу імені П.С. Рибалка СНАУ

Подяки від авторів

Ладиці Володимиру Івановичу – академіку НААН України, доктору сільськогосподарських наук, професору, ректору Сумського національного аграрного університету, депутату Сумської обласної ради, за ідею щодо написання цього нарису та видання його масовим накладом.

А також:

Редакції Лебединської районної газети «Життя Лебединщини», особисто редактору В.А. Реві та його заступнику Н.М. Солодовник, які люб'язно надали можливість доступу до редакційного архіву, проявили велике терпіння і повагу до пошуковців, що вивчали за газетними статтями і замітками доблесть і життя славетної землячки - Савченко М.Х.

Гриценку Миколі Андрійовичу, першому керівникові Лебединського району в 1988-2002 роки та голові колгоспу ім. Леніна в 1978-1988 роках, де працювала М.Х. Савченко, який надав неоціненні поради щодо написання нарису, уточнення щодо окремих періодів її життя і праці та поділився спогадами про героїню.

Лебединському Краєзнавчому музею, зокрема директору Чхайло О.І., головному зберігачу фондів Умновій Л.М., науковому співробітнику Пражніченко С.О., які надали можливість скористатись збереженими документами про життєвий шлях М. Х. Савченко.

Пошуковій групі студентів Маловисторопського коледжу імені П.С. Рибалка СНАУ на чолі із викладачем історії України Магалясом М.О., які збирали матеріал у м. Лебедин та с. Токарях про життя, трудову і громадську роботу М.Х. Савченко.

Богомаз Ганні Володимирівні, завідувачій відділом культури Лебединської районної державної адміністрації, яка проявила значну турботу і допомогу в збиранні документального матеріалу про героїню цього нарису.

Дрозденку Івану Григоровичу, головному зоотехніку колгоспу імені Леніна (1968-1987 рр.) та його дружині Дрозденко Ользі Андріївні, які щиро ділилися спогадами про діяльність великої землячки.

Калюжній Ользі Степанівні, зоотехніку-селекціонеру колгоспу імені Леніна (1962-1990 рр.), яка розповіла яскраві спогади про особисті відносини зі знаною майстринею великого молока.

Стеблянко Тетяні Валеріївні, начальнику архівного відділу Лебединської районної державної адміністрації за допомогу в зборі матеріалу про видатну землячку.

Жителям с. Токарі Лебединського району Сумської області, особливо - М.М. Кабанець, В.Г. Клименко, О.М. Підпригора, які виявили бажання поділитись спогадами про свою видатну землячку і показали основні місця її праці і життя.

Гусаку Олександрю Олександровичу, системному адміністратору комп'ютерної лабораторії Маловисторопського коледжу імені П.С. Рибалка СНАУ, за велику технічну роботу в обробці документів, які віддзеркалюють життєвий і трудовий шлях М.Х. Савченко, та графічне оформлення нарису.

Ткаченко Ганні Федорівні, Ромасенко Тетяні Вікторівні, Савченку Миколі Феофановичу, Опімах Ользі Григорівні, педагогічним працівникам – Маловисторопського коледжу імені П.С. Рибалка СНАУ, як першим читачам рукопису нариса, за змістовні та стилістичні поради до тексту і мудрі побажання.

Мусієнко Оксані Володимирівні - директору коледжу Сумського НАУ за редагування тексту та вірність шанованому Лебединському краю.

Особлива подяка всім, хто зберіг фотографії із життя М.Х. Савченко, писав про її працю в Лебединській районній газеті та окремих книгах.

ЗМІСТ

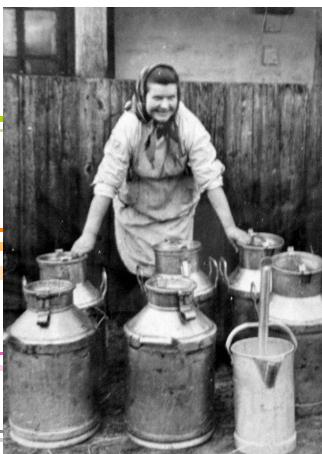
Попереднє слово до нарису	3
До читача	4
1. Перші кроки у тваринництві	5
2. Евакуація худоби заради спасіння майбутньої породи	13
3. Майстриня великого молока	21
4. Марія встигала всюди	31
5. Про видатну землячку говорять односельці, співпрацівники та громадськість	37

Для заміток

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Фото з архіву Лебединського краєзнавчого музею

Дорогою трудових звитяг

На основі документальних фактів, літературних джерел, спогадів очевидців та власного спілкування із славетною землячкою, двічі Героєм Соціалістичної Праці М.Х. Савченко, автори розкрили її життєвий і трудовий подвиг, кредо: «Працюй так, щоб праця за тобою не скучала...»

Видання до друку підготовлено в комп'ютерній лабораторії
Маловисторпського коледжу імені П.С. Рибалка Сумського НАУ
Графіка та дизайн **О. Гусака**

Web-сторінка: www.agrocollege.sumy.ua
E-mail: mksnau@ukr.net